

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Αλεξάνδρα Παλαιοσελίτη

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο
ΑΙΩΝΑ: ΣΤΟΧΟΙ, ΟΡΑΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Πτυχιακή εργασία

Βόλος 2014

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Αλεξάνδρα Παλαιοσελίτη

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο
ΑΙΩΝΑ: ΣΤΟΧΟΙ, ΟΡΑΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Πτυχιακή εργασία

Βόλος 2014

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 12641/1
Ημερ. Εισ.: 17-09-2014
Δωρεά: Συγγραφέας
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΠΠΕ
2014
ΠΑΛ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

**Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ
ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ**

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ**

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΟΥ
ΝΟΜΟΥ ΤΟΥ 1834 ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ**

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ**

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

**ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΕΣΜΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ**

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΑΠΟ
ΤΑ ΟΡΑΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ**

Η αυξητική πορεία προς τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς

Σχολικές μονάδες και πολιτισμική κινητικότητα

Η νηπιακή εκπαίδευση των θηλέων

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ: Η ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ
ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ**

Γεωγραφική κατανομή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

**Η Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση των Κοριτσιών στα Σχολεία του αλύτρωτου
Ελληνισμού**

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΘΗΛΕΩΝ ΑΠΟ ΤΟ 1861 ΜΕΧΡΙ
ΤΟ 1893**

ΣΥΓΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Προλογικές ευχαριστίες

Με το πέρας της εργασίας αυτής, επιθυμώ να ευχαριστήσω τον Επιβλέποντα, Καθηγητή Νεοελληνικής Ιστορίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης της Σχολής Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Δημήτριο Σακκή, για τις υποδείξεις του, τις παρατηρήσεις του και, γενικότερα, τη συμπαράστασή του, σε όλες τις φάσεις της πτυχιακής αυτής εργασίας.

Επίσης, θερμές ευχαριστίες οφείλω στην Αναπλ. Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης της Σχολής Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τασούλα Τσιλιμένη, για τις υποδείξεις και τις παρατηρήσεις της και τη γενικότερη βοήθειά της.

Εισαγωγή

Η εργασία που υποβλήθηκε ως πτυχιακή στο ΠΤΠΕ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας έχει σκοπό να εξετάσει την εκπαίδευση των κοριτσιών κατά τον 19^ο αιώνα, σε σχέση με τα οράματα και τους στόχους που τέθηκαν από το νόμο του 1834 για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και το βασιλικό διάταγμα του 1836 για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους. Επομένως, το βασικό ερώτημα είναι κατά πόσο τα οράματα για τη γυναικεία εκπαίδευση υλοποιήθηκαν μέσα από το θεσμικό πλαίσιο που προαναφέρθηκε, δεδομένων των κοινωνικών και ιδιαίτερα οικονομικών αντιξοοτήτων της εποχής. Έτσι, μέσα από τη βιβλιογραφική αναζήτηση, θα αναδειχθούν πλευρές της εκπαιδευτικής πραγματικότητας των θηλέων του 19^{ου} αιώνα, με την αξιοποίηση σύγχρονων εργασιών, που θα πετύχουν σε μεγάλο βαθμό τη συμπλήρωση του corpus του ευρύτερου προβληματισμού για τη γυναικεία εκπαίδευση.

Η εργασία αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος με τίτλο «Η κοινωνική και οικονομική κατάσταση της γυναίκας κατά τον 19^ο αιώνα και η θεμελίωση των εκπαιδευτικών θεσμών» δομείται στα παρακάτω κεφάλαια:

Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Η κοινωνική και οικονομική κατάσταση της γυναίκας κατά τον 19^ο αιώνα» εξετάζονται θέματα που έχουν σχέση με την κοινωνικοοικονομική και, ως ένα σημείο, πολιτισμική κατάσταση του κοριτσιού και της γυναίκας κατά τον 19^ο αιώνα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο, «Θεσμικό πλαίσιο για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών μετά την δημοσίευση του νόμου για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση», εξετάζεται ο νόμος του 1834 για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και σε σχέση με την εκπαίδευση των κοριτσιών, οι στόχοι και τα οράματα που συναρτώνται με την εκπαίδευση των θηλέων.

Στο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο, «Θεσμικό πλαίσιο για την δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών», εξετάζεται το βασιλικό διάταγμα του 1836, για να διαπιστωθεί ότι αυτό αφορά την εκπαίδευση των αρρένων, ενώ τα εκπαιδευτικά πράγματα των θηλέων σε δευτεροβάθμιο επίπεδο, αφέθηκαν, για όλον τον 19^ο αιώνα, στην ιδιωτική πρωτοβουλία.

Το δεύτερο μέρος έχει τίτλο «Από τους θεσμούς στην εκπαιδευτική πραγματικότητα» και αποτελείται από τρία κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Πρωτοβάθμια γυναικεία εκπαίδευση: από τα οράματα στην πραγματικότητα», εξετάζονται οι εκπαιδευτικοί μηχανισμοί που αναδείχονται κατά τον 19^ο αιώνα, σε σχέση με τα οράματα, και χωρίζεται σε τρία υποκεφάλαια: «Η αυξητική πορεία προς τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς», «Σχολικές μονάδες και πολιτισμική κινητικότητα» και «Η νηπιακή εκπαίδευση των θηλέων», στα οποία και εξετάζονται θέματα που έχουν σχέση με τους ομώνυμους τίτλους των υποκεφαλαίων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο, «Η λειτουργία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών: η παραχώρηση στην ιδιωτική πρωτοβουλία», εξετάζονται θέματα που έχουν σχέση με τις εκπαιδευτικές προσπάθειες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ιεραποστόλων και όχι μόνο, για την εκπαίδευση των κοριτσιών, μετά τη δημιουργία του Ελληνικού κράτους και για όλο τον 19^ο αιώνα. Στο υποκεφάλαιο «Γεωγραφική κατανομή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» δίνονται στοιχεία για το πώς το εκπαιδευτικό σύστημα κατανέμεται στα γεωγραφικά διαμερίσματα της χώρας. Στο υποκεφάλαιο «Η Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση των Κοριτσιών στα Σχολεία του αλύτρωτου Ελληνισμού», η εργασία εξετάζει τη λειτουργία σχολείων εκτός των συνόρων του νεοσύστατου κράτους.

Στο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο, «Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση των θηλέων από το 1861 μέχρι το 1893», παρουσιάζονται οι καινοτόμες προσπάθειες για αλλαγή των εκπαιδευτικών πραγμάτων των κοριτσιών, από προσωπικότητες κύρους και φορείς στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Ακολουθούν οι Συγκεφαλαιωτικές Παρατηρήσεις της εργασίας και η ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

**Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ
ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η
ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Τα εκπαιδευτικά συστήματα των κρατών, σε κάποιο χρονικό πλαίσιο, είναι δείκτες και της επικρατούσας κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής κατάστασης και ιδιαίτερα, όταν προσεγγίζουμε το ζήτημα της γυναικείας εκπαίδευσης οφείλουμε να εξετάζουμε το παραπάνω πλαίσιο.

Επιπλέον, όταν εξετάζουμε την γυναικεία εκπαίδευση ως κοινωνικό φαινόμενο είναι αναγκαίο, πέραν της εξέτασης της οικονομίας και του πολιτισμικού συγκείμενου, να δούμε και τον ρόλο της γυναίκας στο πλαίσιο της πατριαρχικής και ευρείας οικογένειας του 19^{ου} αιώνα, τις επικρατούσες αντιλήψεις και νοοτροπίες για το γυναικείο φύλο, στο πλαίσιο μιας ανδροκρατούμενης κοινωνίας.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ο 19^{ος} αιώνας θα φέρει αλλαγή στην οικονομική κατάσταση της γυναίκας, που είναι αποτέλεσμα της συμμετοχής της στην βιομηχανική παραγωγή, στα εργοστάσια της Ευρώπης που δημιουργήθηκαν μετά την Βιομηχανική Επανάσταση, με συνέπεια, σιγά-σιγά να αρχίζει να απεγκλωβίζεται από τους μηχανισμούς της καταπίεσης, που την είχαν εγκλωβίσει στο παρελθόν και δημιουργούσαν ανάλογα πολιτιστικά στερεότυπα στον κοινωνικό της περίγυρο. Επομένως, από τον 19^ο αιώνα, η γυναίκα, όπως και το παιδί¹, στην Ευρώπη είναι οικονομική μονάδα, προσφέρει στην οικογένεια, και ως ένα βαθμό, αρχίζει, βαθμηδόν, να ανεξαρτητοποιείται.

Το παραπάνω πλαίσιο θα αργήσει να έλθει στην Ελλάδα. Η βιομηχανική παραγωγή θα έλθει στον Ελλαδικό χώρο το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, με συνέπεια οι όποιες αλλαγές σε κοινωνικό, οικονομικό, πολιτισμικό επίπεδο, να λάβουν χώρα αργότερα από όσο στην Ευρώπη.

Το 19^ο αιώνα, αρχίζει σε ευρωπαϊκό πλαίσιο μια πρώτη προσπάθεια για τη βελτίωση της γυναικείας εκπαίδευσης σαν συνέπεια της συμμετοχής της γυναίκας στη βιομηχανική παραγωγή. Μέχρι τότε η οικονομική της εξάρτηση από τον άνδρα, στο πλαίσιο της ευρείας οικογένειας που προαναφέραμε, οδηγούσε τον γυναικείο

---

¹ Σακκής, Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001.

πληθυσμό στην κοινωνική καταπίεση. Η γυναίκα ζούσε περιορισμένα στο οικογενειακό περιβάλλον, μακριά από το δημόσιο χώρο, ο οποίος και δεν της ανήκε, ενώ το όποιο προϊόν που παρήγαγε θεωρούνταν υποτιμημένο από τον κοινωνικό και οικογενειακό της περίγυρο, σε σχέση με αυτό που παρήγαγε ο ανδροκρατούμενος πληθυσμός, στον οποίο και ανήκαν τα μέσα παραγωγής, αλλά και στο σύνολο τα υλικά αγαθά². Πρόκειται για στάσεις και συμπεριφορές της νεοελληνικής κοινωνίας που υπάρχουν μέχρι και τον 19^ο αιώνα και ιδιαίτερα στις απαρχές της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους, και εστιάζουν κυρίως στην ύπαρξη φυσικών διαφορών ανάμεσα στα δύο φύλα και ιδιαίτερα στο ζήτημα της σωματικής δύναμης, ενώ τα πράγματα θα αρχίσουν δειλά – δειλά να διαφοροποιούνται, όπως είπαμε με την είσοδο της γυναίκας στην παραγωγή.

Στην ανδροκρατούμενη κοινωνία, παρατηρούνταν η θαλάμειση των κοριτσιών και η απαγόρευση της επικοινωνίας τους με τους άνδρες, με μόνη ψυχαγωγία η κρυφή παρατήρηση των κοινωνικών δρωμένων πίσω από τα παράθυρα των σπιτιών τους, μια και απαγορεύονταν οι κοπέλες καλής ανατροφής να εκτίθενται *«εις τα βλέμματα ανδρών και των οικείων ακόμη, εκτός αν ήσαν ηλικιωμένοι πλέον. Μάλιστα οι ανύπαντρες κοπέλες «σπανίως παρουσιάζοντο και ακόμη σπανιότερον εξήρχοντο»*³.

Αλλά και σε περιοχές που δεν βρίσκονται κάτω από τον τουρκικό ζυγό και είχαν σχέσεις με τη Δύση, παρατηρούνται ανάλογα φαινόμενα, σύμφωνα με την Αλεξάνδρα Λαμπράκη- Παγανού⁴: Στην Κεφαλονιά δεν τους επέτρεπαν να βγαίνουν στην αγορά το πρωί και να περπατούν σε κεντρικούς δρόμους. Κυκλοφορούσαν μόνο το βράδυ μέσα από σοκάκια που είχαν καφασωτά πλέγματα, ενώ σε πολλές περιπτώσεις τις απαγόρευαν να εκκλησιάζονται και στις εκκλησίες κάθονταν σε ιδιαίτερους χώρους, τους γυναικωνίτες, όπως και σήμερα εξάλλου σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, με μοναδικές διέξοδοι των ανύπαντρων γυναικών τον γάμο ή το μοναστήρι.

² Έγκελς Φ., Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους, Θεμέλιο, Αθήνα χχ., σ. 294-295- Χενέκα Χανς Πέτερ, Βασική κατεύθυνση της Κοινωνιολογίας της Εκπαιδευσεως, μτφρ. Γ.Σ. Κακαλήτρης, Καστανιώτης, Αθήνα 1989.

³ Οικονομίδης Δ., *Η κοινωνική θέση της Ελληνίδας κατά τινά έθιμα του λαού*, Αθήνα 1965, σ. 106.

⁴ Λαμπράκη Παγανού Α., *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 1988.

Πρβλ. και Λασκαράτος Α., *Τα μυστήρια της Κεφαλονιάς*, Εκδ. Μαρή, Αθήνα, σσ. 49-50.

Αλλά και γενικότερα στην Ελληνική κοινωνία και ιδιαίτερα στην αγροτική Ελλάδα, σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, η γυναίκα γνωρίζει την περιφρόνηση, την υποτίμηση και την ηθική απομείωση από τον άντρα της οικογένειας, καθώς και την άσκηση σωματικής βίας, με συνέπεια η θέση της να υποβιβάζεται, να χρησιμοποιείται σαν αντικείμενο από τον κυρίαρχο σύζυγο ή και ως ιδιοκτησία, με συμπεριφορές βίαιες που εξικνούνται σε λογής επιθετικότητες σεξιστικές και άλλες. Ο γάμος, μεγάλος σταθμός της ζωής της γυναίκας, ερχόταν χωρίς τη βούλησή της, εφόσον γι' αυτόν απόφαση έπαιρναν μεγαλύτερα ηλικιακά μέλη της οικογένειας και κυρίως ο πατέρας, χωρίς η ίδια να έχει άποψη για τον σύζυγο, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη συναισθήματα, αλλά οικονομικά και άλλα συμφέροντα, με τον εξαναγκασμό να απέρχεται και να διαμένει στο σπίτι του συζύγου, όπου και όφειλε να δείχνει απόλυτο σεβασμό και υπακοή, και με την ανάλογη προίκα που ήταν υποχρεωμένη η οικογένειά της να προσφέρει στην οικογένεια του γαμβρού⁵.

Η υποβαθμισμένη θέση των γυναικών διαφαίνεται από το γεγονός ότι το αγόρι στην Ελληνική οικογένεια ονομαζόταν 'παιδί' και όχι το κορίτσι. Σε ερώτηση σε γονέα 'πόσα παιδιά έχεις' ήταν γνωστή η απάντηση στην Ελληνική οικογένεια της υπαίθρου: 'έχω δύο παιδιά και δύο μετά συγχωρήσεως' ή 'με το συμπάθειο', υπονοώντας ο πατέρας τα κορίτσια του. Μόνο όταν η γυναίκα γεννούσε αγόρι έχαιρε κάποιας εκτίμησης στην νέα της οικογένεια, ενώ σε μερικές περιοχές όταν είχε κορίτσια και απεβίωνε ο σύζυγος ήταν υποχρεωμένη να απέλθει με τα κορίτσια της στην οικογένεια του πατέρα της, χωρίς να έχει δικαίωμα στην περιουσία του αποθανόντος συζύγου, αυτή και τα κορίτσια της⁶.

Για να προσεγγίσουμε το ίδιο θέμα από μια άλλη σκοπιά, μπορούμε να εξετάσουμε την εργασία της Μαρί-Ελιζαμπέτ Αντμάν, «Βία και Πονηριά. Άνδρες και γυναίκες σ' ένα ελληνικό χωριό»⁷. Η συγγραφέας έκανε την έρευνά της σε ένα χωριό του Πηλίου,

⁵ Λαμπράκη Παγανού Α., *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, ό.π..

Πρβλ. και Χαραλαμπίδης Χ., *Ναυπακτιανά μελετήματα*, εκδ. Συλλόγου Δορβιτωτών Ναυπακτίας, Αθήνα 1980, σ. 213.

⁶ Ληξουριώτη Γ. Δ., *Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους*, Δωδώνη 1986.

⁷ Αντμάν Μ.- Ε., *Βία και Πονηριά. Άνδρες και γυναίκες σ' ένα ελληνικό χωριό*, Καστανιώτης, Αθήνα 1987.

που δεν θέλει να κατονομάσει, και ονομάζει συμβατικά Πουρνάρι. Στην εργασία της, ερευνά το πρόβλημα της αντρικής κυριαρχίας και της βίας και την αναπαραγωγή της μέσα στην οικογένεια και κατ' επέκταση στην κοινωνία.

Μια χωρική, γεννημένη το 1882, αποκαλύπτει στην ερευνήτρια ότι η μόρφωση των κοριτσιών θεωρούνταν ότι άνοιγε το δρόμο στη διαφθορά, ενώ στόχος του κοριτσιού, ιδιαίτερα όταν ορφάνευε ήταν ο αρραβώνας, για να μην είναι βάρος στην οικογένειά της, κάνοντας παράλληλα μια ηθική ζωή χωρίς εξόδους από το σπίτι της. Ο γάμος είναι σκοπός του κοριτσιού εξ απαλών ονύχων, ο οποίος γάμος θα βασίζεται στα οικονομικά συμφέροντα των οικογενειών, προκειμένου να αυξηθεί περισσότερο η οικονομική τους δύναμη. Επομένως, ο γάμος επιτελούνταν με τη διαδικασία του προξενιού, στην οποία σημαντικό λόγο είχε οι γονείς του κοριτσιού, χωρίς η ίδια, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, να έχει λόγο σε μια τόσο σημαντική απόφαση για τη ζωή της, ενώ στην περίπτωση που αρνούνταν τον υποψήφιο ακολουθούσε άγριος ξυλοδαρμός από τα αρσενικά μέλη της οικογένειας. Ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις, οι νέες επαναστατούσαν και επέλαγαν τους αρεστούς της καρδιάς τους, με την διαδικασία βέβαια της απαγωγής, οπότε και η 'ντροπή' της οικογένειας 'ξεπλυνόταν' μέσω του συνεπακολουθούμενου γάμου, ο οποίος και 'καθαγίαζε' τέτοιες καταστάσεις. Η παρθενία ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τον γάμο, αν δεν ήθελε η κοπέλα να υποστεί τον εξευτελισμό της διαπόμπευσης μέσω της αναβάσεως σε μουλάρι και περιφοράς της στην κοινωνία του χωριού, ενώ την ερωτική πράξη, την 'δουλειά', όπως κατονόμαζαν, είχαν το δικαίωμα να απολαμβάνουν μόνο οι άνδρες, ενώ στη γυναίκα, ή όλη διαδικασία στόχευε αποκλειστικά στην τεκνοποίηση⁸.

Κάποιες από τις δραστηριότητες των γυναικών, σύμφωνα με την ερευνήτρια ήταν, ο αργαλειός, η περιποίηση των ζώων, των πουλερικών και η καλλιέργεια των μπαξέδων και των χωραφιών μαζί με τους άνδρες τους ή μόνες, η τεκνοποιία πολλών παιδιών το κουβάλημα του νερού για τη λάτρα του σπιτιού, κ.λπ.. Η μητέρα ήταν υπεύθυνη για την αγωγή των κοριτσιών μέχρι το γάμο τους και των αγοριών μέχρι την ηλικία των 12 χρόνων, ενώ από την ηλικία αυτή περνούν κάτω από την άμεση εποπτεία του πατέρα, συνεπικουρούσαν όμως στο μέγλωμα των παιδιών παππούδες και γιαγιάδες και προσπαθούσαν να περάσουν διαφοροποιημένα πρότυπα

---

⁸ Αντμάν Μ.- Ε., *Βία και Πονηριά. Άνδρες και γυναίκες σ' ένα ελληνικό χωριό*, Καστανιώτης, Αθήνα 1987.

συμπεριφοράς ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια, όπως οι κοπέλες να επικεντρώνονται στις εργασίες του οίκου, το μαγείρεμα, το κέντημα, ο αργαλειός, το τάισμα των ζωντανών, το φτιάξιμο της προίκας τους, ενώ τα αγόρια στις δουλειές των χωραφιών, την περιποίηση των ζώων, κ.λπ.. Οποιοσδήποτε παρεκκλίσεις από τα παραπάνω οδηγούσαν σε μεγάλες τιμωρίες που έφταναν μέχρι το κρέμασμα ανάποδα σε δένδρο και άλλες περισσότερο ή λιγότερο βασανιστικές. Προς αποφυγή τιμωριών στα κορίτσια επιβαλλόταν στενή επιτήρηση, με συνέπεια όχι μόνο να μην μπορούν να βγουν από το σπίτι χωρίς τη συγκατάθεση των γονιών τους, αλλά ούτε καν να απομακρυνθούν από τον αρραβωνιαστικό της, πολύ περισσότερο από το περιβάλλον του χωριού. Έτσι, οι σπουδές στη μέση εκπαίδευση, που απαιτούσαν απομάκρυνση από το χωριό, δύσκολα γίνονταν, ενώ οι οικονομικοί λόγοι που προφασίζονταν οι γονείς των κοριτσιών, ήταν απλές προφάσεις, με ένα μοναδικό λόγο, την απαγόρευση των σπουδών για ηθικούς λόγους, με συνέπεια πολύ λίγα κορίτσια να πετυχαίνουν να σπουδάσουν και να απεγκλωβισθούν από το ασφυκτικό οικογενειακό, πατριαρχικό περιβάλλον⁹.

---

⁹ Αντμάν Μ.- Ε., *Βία και Πονηριά. Άνδρες και γυναίκες σ' ένα ελληνικό χωριό*, Καστανιώτης, Αθήνα 1987.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΤΟΥ 1834 ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ¹⁰

Ο αναλφαβητισμός των γυναικών ήταν μια υπαρκτή πραγματικότητα για όλη την περίοδο της Τουρκοκρατίας, με την ελληνίδα να διαβιώνει απομονωμένη από την κοινωνική ζωή και μόνες της ασχολίες εκείνες του οίκου, την ύφανση και το κέντημα, την λάτρα του σπιτιού, την περιποίηση των ζώων και των γηραιότερων μελών της οικογένειας.

Οι επαφή όμως των Ελλήνων με τον παροικιακό ελληνισμό, καθώς και με την Ευρώπη γενικότερα, άρχισε δειλά- δειλά να αλλάζει τις θέσεις κυρίως των ανδρών για την κοινωνική θέση της γυναίκας και για τον ρόλο που όφειλε να της επιφυλάσσει η οικογένεια και η κοινωνία γενικότερα. Ήδη από τον 17^ο αιώνα, η θέση της γυναίκας στην κοινωνία των Φαναριωτών είναι διαφοροποιημένη από την Ελλάδα, με τις Φαναριώτισσες να έχουν ξεχωριστή θέση στην οικογένεια, σε πολλές περιπτώσεις να τυχαίνουν παιδείας και να ρέπουν προς τις καλές τέχνες, όπως την μουσική, το θέατρο, την ποίηση, ενώ στα νησιά του Αιγαίου οι περιηγητές παρατηρούν μεγάλη διαφορά στην κοινωνική θέση και τις ελευθερίες που απολαμβάνουν οι γυναίκες σε σύγκριση με την ηπειρωτική Ελλάδα, εξαιτίας των επιδράσεων με τις κοινωνίες της δύσης, μέσω του εμπορίου και τη συγκοινωνίας¹¹.

Από τις τεκμηριωμένες πηγές που έχουμε για την περίοδο της Τουρκοκρατίας, το πρώτο σχολείο θηλέων στην ιστορία της νεοελληνικής παιδείας, λειτούργησε στη Μυτιλήνη, στο Μοναστήρι της Μυρσινιώτισσας, γύρω στα 1530, αλλά το μοναδικό, ως τη στιγμή αυτή τεκμηριωμένο παράδειγμα συστηματικής εκπαίδευσης των κοριτσιών φαίνεται πως αποτελεί η ίδρυση και λειτουργία σχολείου στη «Μονή Ευγενών Ελληνίδων» της Βενετίας, στο οποίο, από το 1730 ως το 1829, φοίτησαν στο σχολείο αυτό 105 μαθήτριες. Σύμφωνα με την Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, τον 18^ο αιώνα, ασκούσαν το επάγγελμα της δασκάλας και γυναίκες, οι οποίες βέβαια δεν ασκούσαν το λειτούργημα με επαγγελματισμό, αλλά

¹⁰ Νόμος *Περί δημοτικών σχολείων*, 6/18 Φεβρουαρίου 1834 (Ε.τ.Κ., φ. 11, 3/15 Μαρτίου 1834).

¹¹ Ζιώγου-Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Αθήνα 1986.

υποβοηθούσαν στη μετάδοση γνώσεων σε συγγενικά τους πρόσωπα θηλυκού γένους στο σπίτι τους ή στο νάρθηκα των εκκλησιών, ενώ από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο όρος αρχίζει να παίρνει και επαγγελματικό χαρακτήρα¹².

Γενικότερα, κατά την τουρκοκρατία, υπάρχουν δύο βαθμίδες στην εκπαίδευση, η στοιχειώδης, με κύρια μορφή τα κοινά σχολεία ή γραμματοδιδασκαλεία, όπου διδάσκονταν ανάγνωση, αρίθμηση, γραφή, γραμματική και η ανώτερη, για όσους θα ασχολούνταν με τα εκκλησιαστικά αξιώματα και τις υπηρεσίες της Υψηλής Πύλης, ενώ η εκπαίδευση των γυναικών κατά την τουρκοκρατία χαρακτηρίζεται από αδιαφορία, από μέρους των φορέων που θα μπορούσαν να την υλοποιήσουν, όπως οι τοπικοί άρχοντες ή και το επίσημο κράτος, αλλά κυρίως οι πρώτοι που ενδιαφέρονταν άμεσα. Παρά τις ελάχιστες εξαιρέσεις των μορφωμένων ελληνίδων, η πλειοψηφία παραμένει στην αμάθεια, ενώ χαρακτηριστική είναι η άποψη του λαού, ότι η μόρφωση επηρεάζει αρνητικά την ηθική των γυναικών. Αντίθετα, τα κορίτσια των εύπορων οικογενειών είχαν την δυνατότητα να μορφώνονται με την κατ' οίκον διδασκαλία, ενώ ήταν καθαρά έργο των μητέρων η αγωγή των κοριτσιών¹³.

Ωστόσο, οφείλουμε να επισημάνουμε, σύμφωνα την Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, ότι από τους βυζαντινούς χρόνους πολλές γυναίκες ασχολήθηκαν με την αντιγραφή κωδίκων ή τη συγγραφή εκκλησιαστικών ύμνων, με σημαντικότερα ονόματα γυναικών που ασχολούνται με τους κώδικες τις Άννα Νοταρά, Φιλοθέη Βενιζέλου, Θωμαή Ρόσιου, μητέρα του Αδάμ. Κοραή. Κοντολογίς, πριν το τέλος της τουρκοκρατίας στην Ελλάδα άρχισε να υπάρχει, βαθμηδόν, ένα ενδιαφέρον για την γυναικεία εκπαίδευση που είχε ανοδική εξέλιξη, εφόσον πλέον είχαν κατανοήσει την αναγκαιότητα αυτή τα μεγαλύτερα μέλη της οικογένειας, στην οποία κατανόηση σημαντικό ρόλο έπαιξε και ο διαφωτισμός¹⁴.

Αλλά και μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους, η κατάσταση δεν θα αλλάξει ιδιαίτερα, με την κατ' οίκον διδασκαλία να εξακολουθήσει να υπάρχει ως μέσον εκπαίδευσης των κοριτσιών, με την συνακόλουθη αύξηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, κυρίως στα αστικά κέντρα, μέσω των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, τα

¹² Ζιώγου-Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ό.π..

¹³ Λαμπράκη Παγανού Α., *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, ό.π..

¹⁴ Ζιώγου-Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ό.π..

οποία όμως στόχευαν στις ανώτερες τάξεις. Αντίθετα, τα κορίτσια των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων θα είχαν τη δυνατότητα φοίτησης στην στοιχειώδη εκπαιδευτική εκπαίδευση που παρείχε ο νόμος του 1834, ή να φοιτήσουν σε σχολεία κορασίδων ως υπότροφες, για να ασκήσουν μελλοντικά το επάγγελμα της δασκάλας¹⁵.

Ο νόμος του 1834 ήταν έργο του αντιβασιλιά Μάουρερ¹⁶, Καθηγητή Πανεπιστημίου και ενός από τους τρεις αντιβασιλείς που συνόδευσαν στην Ελλάδα τον ανήλικο Όθωνα, και σχεδιάστηκε με βάση του νομοθέτημα του Γάλλου Γκυζώ¹⁷. Πρόκειται για ένα νομοθέτημα αρκετά προοδευτικό για την εποχή του, γιατί στόχευε σε μια δωρεάν ουσιαστικά εκπαίδευση, προσβάσιμη σε όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από κοινωνική, οικονομική κατάσταση και φύλο. Πιο αναλυτικά, οι λόγοι που καθιστούν σημαντικό το νομοθέτημα είναι οι παρακάτω:

1. Θεσμοθετούσε μια εκπαίδευση δωρεάν, αφού τα λίγα δίδακτρα που προέβλεπε ότι θα έδιναν οι μαθητές σπάνια, λόγω της φτώχειας του Ελληνικού λαού, δίνονταν. Πράγματι, τα άρθρα 24, 26 και 27 επέβαλλαν στους γονείς των μαθητών δίδακτρα 10-50 λεπτά κατά μήνα, τα οποία και έπαιρναν οι διδάσκαλοι από το δημοτικό ταμείο-όπως όριζε ο νόμος- ή απ' ευθείας από τους μαθητές. Συνήθως, όμως, οι δάσκαλοι δεν έπαιρναν τα λίγα δίδακτρα, λόγω φτώχειας των γονέων, όπως έδειξε ο Δ. Α. Σακκής¹⁸.

2. Θεσμοθετούσε την πρόσβαση όλων των παιδιών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ανεξάρτητα από κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωσή τους, όπως δείχθηκε σε διδακτορική διατριβή: *«Εξετάζοντας τη συμμετοχή των κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών και των κοινωνικών στρωμάτων στις συγκεκριμένες σχολικές μονάδες, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τα κατώτερα και, ως ένα βαθμό, μεσαία κοινωνικά στρώματα, καθώς και οι ασθενέστερες οικονομικά κοινωνικοεπαγγελματικές*

¹⁵ Λαμπράκη Παγανού Α., *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, ό.π..

¹⁶ Ο αντιβασιλιάς Μάουρερ υπήρξε σπουδαίος φιλέλληνας, όπως διαπιστώνουμε από το έργο του Ελληνικός Λαός: Maurer G. L., *Ο Ελληνικός λαός*, μτφρ. Όλγα Ρομπάκη, Χαϊδελβέργη 1835, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1976.

¹⁷ Λέφας Χρ. *Ιστορία της Εκπαιδευσεως*, ΟΕΣΒ, εν Αθήναις 1942, σ.49.

¹⁸ Σακκής Δ.Α. *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1997.

κατηγορίες, υπερτερούν στη συμμετοχή σε σχέση με τις ανώτερες, γεγονός που επαληθεύει, σε μεγάλο βαθμό, την αρχική μας υπόθεση. Στις έκκεντρες όμως περιοχές της επαρχίας η ποσοστιαία συμμετοχή και των «μεσαίων» κοινωνικών στρωμάτων είναι σε μεγάλο βαθμό χαμηλή, γεγονός που αντανακλά, ως ένα βαθμό, και τη σύνθεση της τοπικής κοινωνίας. Πράγματι, τα μεσαίου-κατώτερου κοινωνικοοικονομικού επιπέδου στρώματα, αντιπροσωπευόμενα από τους «αυτοαπασχολούμενους τεχνίτες» και τους κατόχους μικρών καταστημάτων, υπερέχουν, ως προς τον αριθμό συμμετοχής των γόνων τους, στην εκπαιδευτική διαδικασία, ακολουθούν τα μεσαία κοινωνικοοικονομικά στρώματα, ενώ σε μεγάλο βαθμό συμμετέχουν στην εκπαίδευση και τα παιδιά των χειρωνάκτων και των γεωργών, έτσι η συμμετοχή στην εκπαίδευση των Ελλήνων, ως ένα σημείο, καθίσταται κατά την περίοδο αυτή - και ίσως όχι μόνον - ανεξάρτητη από κάθε κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση»¹⁹.

3. Θεσμοθέτησε μια εκπαίδευση για όλα τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, από 5 έως 12 ετών, υποχρεωτική, σύμφωνα με το άρθρο 6: «Όλοι οι εις δήμον, έχοντα σχολείον δημοτικόν, ανήκοντες παίδες, από του 5 συμπληρωμένου μέχρι του 12 συμπληρωμένου έτους της ηλικίας των, χρεωστούν να φοιτώσιν εις το σχολείον. Εις γονείς μη υποχρεούντας τα τοιαύτης ηλικίας τέκνα των να φοιτώσιν εις το σχολείον επιβάλλεται δι' εκάστην ώραν απουσίας του παιδός από το σχολείον πρόστιμον όχι ολιγώτερον των δέκα λεπτών, μη υπερβαίνον δε τας πενήκοντα δραχμάς», ποινές οι οποίες, σύμφωνα με τον Χρ. Λέφα ποτέ δεν επιβλήθηκαν²⁰.

4. Επέτρεπε την πρόσβαση των κοριτσιών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Σχετικά με την εκπαίδευση των κοριτσιών, ο νόμος του 1834, στα άρθρα του 58 και 68 αναφέρεται με μια δυνητικότητα. Άρθρο 58: «Τα σχολεία των κορασιών, όπου τούτο είναι δυνατόν, πρέπει να είναι χωριστά από τα των παιδιών, να προϊστάνται δε αυτών διδασκάλισσαι». Άρθρο 68: «Αν είναι δυνατόν να συντεθή το διδασκαλείον με εν σχολείον κορασιών, τότε το σχολείον τούτο θέλει χρησιμεύσει επίσης ως πρότυπον, προς γύμνασιν διδασκαλισσών»²¹.

¹⁹ Σακκής Δ.Α. *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α΄ Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, ό.π..

²⁰ Λέφας Χρ. *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, ό.π., σ.49.

Νόμος *Περί δημοτικών σχολείων*, 6/18 Φεβρουαρίου 1834 (Ε.τ.Κ., φ. 11, 3/15 Μαρτίου 1834), άρθρο 6.

²¹ Νόμος *Περί δημοτικών σχολείων*, 6/18 Φεβρουαρίου 1834, ό.π., άρθρα 58 και 68.

Μία από τις βασικές αδυναμίες του νόμου ήταν ότι την ίδρυση και λειτουργία των σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης την ανέθετε στους δήμους της χώρας, οι οποίοι δυσκολεύονταν να υλοποιήσουν το στόχο αυτό, εξαιτίας της έλλειψης πόρων. Σύμφωνα με την Α. Λαμπράκη-Παγανού οι λόγοι της αποτυχίας του νόμου οφείλονταν στα εξής: «1. Οι περισσότεροι δήμοι δε διέθεταν οικονομικούς πόρους, 2. Το πολιτιστικό τους επίπεδο ήταν πολύ χαμηλό, 3. Δεν είχαν ασκηθεί σε ένα τόσο υψηλό έργο, που ήταν υποχρεωμένοι να αναλάβουν, 4. Παρουσίαζαν οργανωτική ανεπάρκεια και 5. Είχαν διαφορετική εκτίμηση στην ιεράρχηση των κοινωνικών αναγκών»²². Από το παράθεμα συμπεραίνουμε ότι οι βασικότεροι λόγοι της αποτυχίας του νόμου ήταν η ανάθεση σε δήμους που δεν είχαν τους αναγκαίους πόρους να τον υλοποιήσουν.

Με Βασιλικό Διάταγμα του 1836, έργο του αντιβασιλιά Άρμανσπεργκ²³, θεσμοθετείται η δευτεροβάθμια εκπαίδευση στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος.

Το γεγονός της θεσμοθέτησης της δημόσιας δωρεάν παιδείας θα θέσει τον περιθωριακό χαρακτήρα της ιδιωτικής εκπαίδευσης, ενώ ο προοδευτικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης του ελληνικού κράτους φαίνεται αν συγκριθεί με άλλα εκπαιδευτικά συστήματα άλλων χωρών, αφού στη Γαλλία η υποχρεωτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση θεσμοθετείται το 1882 και στη Γερμανία το 1880. Σύμφωνα δε με τον Κωνσταντίνο Τσουκαλά, η θεσμοθέτηση της δωρεάν παιδείας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, που λαμβάνει χώρα στην Ελλάδα το 1836, σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες θεσπίζεται τον 20ο αιώνα και στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1850-1860²⁴.

Αν παρατηρήσουμε το Βασιλικό Διάταγμα, «Περί του κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων», στο άρθρο 2 διαβάζουμε: «Πρώτιστος σκοπός των ελληνικών σχολείων είναι να προετοιμάζουν διά τα γυμνάσια, και κατ' αυτόν συμμορφούται το αντικείμενον, η έκτασις, και ο τρόπος της διδασκαλίας αλλά συγχρόνως η εν αυτοίς εκπαίδευσις πρέπει να αποτελή και αυθύπαρκτόν τι όλον, ως

²² Λαμπράκη-Παγανού Α., *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, ό.π., σσ. 102 κεξ.

²³ ΒΔ «Περί του κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων», 31 Δεκεμβρίου 1836/ 12 Ιανουαρίου 1837 (Ε. τ. Κ., φ. 87, 31 Δεκεμβρίου 1836).

²⁴ Σακκής, Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, ό.π., σ.38. - Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, ό.π., σσ. 503- 504.

πρώτην μεν θεωρούμενον βαθμίδα της επιστημονικής μορφώσεως της νεολαίας, αλλά και διά τους παίδας κατάλληλον, όσοι δεν θέλουν μεταβή εις τα γυμνάσια, αλλ' από των ελληνικών σχολείων αμέσως εις τον κοινωνικόν βίον, ή εις θέσιν, μη απαιτούσαν εκπαίδευσιν γυμνασίου και πανεπιστημίου».

Η παραπάνω διατύπωση δείχνει, σύμφωνα με τον Δ.Α. Σακκή και Κ. Τσουκαλά, την οργάνωση της εκπαίδευσης «σ' ένα δίκτυο κάθετο και μονοδιάστατο που θεσμοποιεί μιαν ευθύγραμμη πρόοδο από τον πρώτο χρόνο του δημοτικού και μέχρι τις ανώτατες σπουδές»²⁵.

---

²⁵ Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σ. 503.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

**ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΕΣΜΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΑΠΟ ΤΑ ΟΡΑΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ²⁶

Στην πατριαρχική οικογένεια, ο περιορισμός της γυναίκας στο σπίτι και ιδιαίτερα ο περιορισμός των ανύπαντρων κοριτσιών, ήταν, όπως είδαμε, ένα πολύ συνηθισμένο φαινόμενο. Έτσι, η γυναικεία εκπαίδευση, που αποτελεί συνάρτηση των κοινωνικών φαινομένων, ήταν επόμενο να ακολουθήσει τις επικρατούσες νοοτροπίες αναφορικά με τη θέση της γυναίκας και του κοριτσιού, στο πλαίσιο της ανδροκρατούμενης κοινωνίας και της πατριαρχικής οικογένειας της εποχής.

Σύμφωνα με την Αλεξάνδρα Λαμπράκη- Παγανού, η παιδαγωγική παράδοση από τον 16^ο έως τον 19^ο αιώνα παρουσιάζεται στατική, χωρίς να μεταβάλλει ή να επαναπροσδιορίζει τα πρότυπα αγωγής για τα δύο φύλα. Έτσι λοιπόν, παρά τη μικρή προσπάθεια που έγινε για την παροχή μόρφωσης σε μια μικρή μερίδα Ευρωπαίων γυναικών, οι υπόλοιπες είχαν αποκλεισθεί από την εκπαιδευτική πραγματικότητα, με συνέπεια στις γυναίκες παρέχονταν μόνο η απαραίτητη αγωγή προκειμένου να εκπληρώσουν τις κοινωνικές τους ανάγκες. Χαρακτηριστική, εξάλλου, είναι η άποψη του λαού, ότι η μόρφωση επηρεάζει αρνητικά την ηθική των γυναικών. Με βάση τα παραπάνω ελάχιστες είναι οι εξαιρέσεις των μορφωμένων Ελληνίδων, κατά την εποχή που εξετάζουμε, ενώ η πλειοψηφία παραμένει στην αμάθεια. Ωστόσο, τα κορίτσια των εύπορων οικογενειών είχαν την ευκαιρία να λαμβάνουν μόρφωση με

²⁶ Από την πλούσια βιβλιογραφία πάνω στο θέμα επισημαίνουμε: Αβδελά Έ.- Ψαρρά Α. (επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997 - Λαμπράκη- Παγανού Α. 1988, *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωμική περίοδο*, ό.π., Βαρίκα Ε., *Η Εξέγερση των Κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Κατάρτι, Αθήνα 1996- Ληξουριώτης Γ.Δ., *Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους*, ό.π.- Μαραγκουδάκη Ε., *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων. Παιδαγωγικά αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο, Οδυσσέας*, Αθήνα 1993- Μουσούρου Λ. Μ., *Γυναίκα, απασχόληση και οικογένεια στην Ελλάδα και αλλού*, Εστία, Αθήνα 1985- Σακκής Δ. Α. «Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ' αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, Καρδίτσα 2010, σσ. 37-54.

την μορφή της κατ' οίκον διδασκαλίας. Όσο για την αγωγή τους, αυτό ήταν έργο των μητέρων. Αλλά και μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους, η κατάσταση δεν θα αλλάξει ιδιαίτερα. Η κατ' οίκον διδασκαλία θα εξακολουθήσει να υπάρχει. Άντιση όμως παρουσιάζει η ιδιωτική πρωτοβουλία, κυρίως στα αστικά κέντρα, μόνο που στα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια δημιουργείται μια πάλι ανάμεσα στον αυτόχθονα και ξενόφερτο τρόπο αγωγής και ζωής. Τα παραπάνω, σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, ισχύουν για τις ανώτερες τάξεις, ενώ για τα κορίτσια του λαού, οι επιλογές που υπάρχουν για την εκπαίδευσή τους είναι είτε να ενταχθούν στην στοιχειώδη εκπαιδευτική βαθμίδα, είτε να γίνουν υπότροφες στα ανώτερα σχολεία των «κορασίδων», που θα τις βοηθήσουν αργότερα στην επαγγελματική τους αποκατάσταση στο διδακτικό χώρο²⁷.

Έτσι, παρόλο που μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από του Τούρκους κατακτητές και ιδιαίτερα μετά την έλευση του πρώτου βασιλιά Όθωνα, το 1834, θα αρχίσει βαθμιαία η ελληνική κοινωνία να εκσυγχρονίζεται, η θέση της γυναίκας θα υποστεί βραδείες αλλαγές και διαφοροποιήσεις, με συνέπεια και μετά τη δημοσίευση του νόμου για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, που εξετάσαμε, που επέτρεψε την πρόσβαση των πρώτων μαθητριών στο δημοτικό σχολείο, το κύριο πεδίο δραστηριότητας των μαθητριών σχολείο ήταν ο «οίκος», με συνέπεια η εκπαίδευση των θηλέων να αποβλέπει στην προετοιμασία των μαθητριών για γυναικεία καθήκοντα, στην πρακτική του οίκου, τα καθήκοντα της οικοδέσποινας, με τέχνες που προσιδιάζουν στο γυναικείο φύλο, όπως η ραπτική, το κέντημα, η μαγειρική, η ανθοκομία.

Το 1825, και κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα του 1821, η Φιλόμουσος Εταιρεία ιδρύει στην Αθήνα το πρώτο σχολείο για κορίτσια, με την ονομασία Παρθενών, με δάσκαλος τον Ν. Νικητόπλος ή Νικητόπουλο, με στόχο κυρίως να βοηθήσει τα κορίτσια στην ανατροφή των παιδιών τους, όταν μετά τον γάμο τους αναλάβουν αυτόν τον ρόλο²⁸.

Με τον νόμο του 1834, επιτρέπεται η φοίτηση των κοριτσιών μόνο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στο δημόσιο σχολείο και έτσι δημιουργούνται οι

²⁷ Λαμπράκη- Παγανού Α. 1988, *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, ό.π..

²⁸ Φουρναράκη Ε., *Εκπαίδευση και Αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί (1830-1910)*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1987.

προϋποθέσεις να υλοποιηθεί το αίτημα του Ελληνικού Διαφωτισμού για τη διάδοση της παιδείας, αλλά και το Ελληνικό κράτος εναρμονίζεται πολιτισμικά με την Ευρώπη και καθίσταται ευνομούμενο και εφάμιλλο²⁹. Ωστόσο, στο νόμο, όπως φάνηκε από τα άρθρα 58 και 68 η εκπαίδευση των θηλέων είχε δυνητικό χαρακτήρα, γιατί ο άντρας όφειλε να μορφωθεί, εφόσον αυτός υποχρεωτικά θα έμπαινε στην παραγωγική διαδικασία, με συνέπεια η πρόσβαση του κοριτσιού στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ποσοτικά μειονεκτούσε σε σχέση με τα αγόρια.

---

²⁹ Φουρναράκη Ε., *Εκπαίδευση και Αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί (1830-1910)*, ό.π..

Η αυξητική πορεία προς τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς

Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Τσουκαλά, στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα κυριαρχεί ένα ρεύμα κοινωνικής κινητικότητας, όπου η μικρή αγροτική τάξη μετακινείται στη μικρή αστική τάξη των πόλεων, μέσα από την διαδικασία της ιδεολογικής εγχάραξης και μετάλλαξη που επιδιώκεται μέσα από το σχολείο και τη μετάδοση γνώσεων που αναλαμβάνουν και αυτόν τον ρόλο. Συνέπεια της παραπάνω κοινωνικής κινητικότητας, ήταν η μετάβαση της αγροτικής τάξης στην αστική³⁰.

Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, παρά τις δυσκολίες των πρώτων ετών, η φοίτηση στα σχολεία αυξήθηκε βαθμηδόν. Έτσι, ενώ το 1830 φοιτούσαν 6000 μαθητές, το 1866 αυξήθηκαν στις 52.000 και το 1901 στους 189.000 και τα σχολεία από 71 που ήταν το 1830, το 1910 αυξήθηκαν σε 3.551. Ωστόσο, το ποσοστό των αναλφάβητων ήταν μεγάλο: 90,95% των ανδρών το 1828-1830, που μειώθηκε το 1928, σε 36,23%. Αντίθετα, ο γυναικείος πληθυσμός, λόγω των κοινωνικών στερεοτύπων, είχαν μεγαλύτερο ποσοστό, αφού το 1870 ανέρχονταν 93,70% και το 1928 σε 64,04%. Συγκριτικά με τα ποσοστά φοίτησης των αρρένων με άλλες χώρες παρατηρούμε, το 1870 η Γαλλία είχε 28,1% των αναλφάβητων ανδρών, ενώ η Ελλάδα 60%, με μείωση στο 14% το 1910 η Γαλλία και στο 38% η Ελλάδα. Επομένως, στην Ελλάδα μειώθηκε κατά 22 μονάδες, ενώ στην Γαλλία 14,1, με την Ελλάδα να είναι πολύ κοντά στα ποσοστά της Ιταλίας 62% το 1870 και 33% το 1910 και να έχει περισσότερο αυξητική πορεία, σε σύγκριση με την Πορτογαλία, όπου το 1920 είχε καταγραφεί 60,1% του ανδρικού πληθυσμού να είναι αναλφάβητοι, και τις Βουλγαρία και Ρωσία, το 1907, με 52,5% και 63,8% αντίστοιχα ποσοστά. Γενικότερα, παρατηρούμε ότι στην Ελλάδα αλλά και στις άλλες χώρες Βαλκάνια και Δυτική Ευρώπη, το ποσοστό αναλφάβητου πληθυσμού μειώνεται σημαντικά και ιδιαίτερα μέχρι τον δεύτερο παγκόσμιο η Ελλάδα είχε μια πρωτοπόρα θέση συγκρίνοντας την με τις Βαλκανικές χώρες, αν και το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων ήταν αγρότες αυτό δεν είχε συνέπεια να μειωθούν τα ποσοστά φοίτησης, όπως φαίνεται και μέσα από το πίνακα των μαθητών του δημοτικού σε αναλογία με το σύνολο του πληθυσμού. Έτσι, συμπεραίνεται ότι το μορφωσιογόνο περιβάλλον εισήλθε, εκτός από τα αστικά και στα αγροτικά στρώματα:

³⁰ Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, ό.π..

ΠΙΝΑΚΑΣ

1830	0,88%
1840	2,00%
1855	4,2%
1878	5,3%
1901	8,2%
1905	9,0%

ΠΗΓΗ: Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, ό.π..

Ως προς των γεωγραφικό καταμερισμό της εκπαίδευσης καταγράφουμε τα παρακάτω στοιχεία, που δείχνουν τη γρήγορη και μαζική πρόσβαση των παιδιών στους σχολικούς μηχανισμούς, καθώς και το γεγονός ότι η εκπαίδευση είχε αναπτυχθεί όχι μόνο στο κέντρο αλλά και στις έκκεντρες περιοχές, με συνέπεια ακόμη και οικισμοί να έχουν σχολεία:

ΠΙΝΑΚΑΣ

Ποσοστά δημοτικής φοίτησης κατά νομούς επί 1000 κατοίκων

	1878	1900	1907
Αττική	45,5	87,2	91,4
Εύβοια	50,5	77,1	89,3
Φθιώτιδα	55,2	83,2	90
Αιτωλία	41,8	57,8	76,2
Αχαΐα	46,5	85,2	102,5
Αρκαδία	53,6	87,2	111,1
Αργολίδα	49,9	87,8	116,3
Μεσσηνία	37	80,3	98,3
Λακωνία	54,6	89,5	113,3
Κυκλάδες	60,8		100,6
Κέρκυρα	39,9	76,9	90,2
Κεφαλονιά	50,9	83,4	105,6
Ζάκυνθος	38,3	73,7	82,9
Άρτα		68,1	79,5

Λάρισα	66,3	73,2
Τρίκαλα	93,1	95,5

ΠΗΓΗ: Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, ό.π..

Ο Κ. Τσουκαλάς σημειώνει ότι πρέπει να επισημανθεί η διαφορά που υπάρχει στα ποσοστά ανάμεσα στα αγόρια και κορίτσια, γιατί τα περισσότερα κορίτσια είναι αναλφάβητα και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα κορίτσια βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση έναντι των αγοριών, αν και το κράτος παρείχε δωρεάν εκπαίδευση, ανεξάρτητα από φύλο και βέβαια αυτό, κατά τον συγγραφέα, αλλά και γενικότερα, αντανακλά τις επιθυμίες της οικογένειας για μόρφωση μόνον των αγοριών³¹.

---

³¹ Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, ό.π..

Σχολικές μονάδες και πολιτισμική κινητικότητα

Τα ποσοστά φοίτησης των κοριτσιών στο πρωτοβάθμιο σχολείο διαφοροποιούνται από περιοχή σε περιοχή και οπωσδήποτε είναι δείκτης γενικότερα της νοοτροπίας των κατοίκων και των επιδράσεων που δέχτηκαν στις επαφές τους με τον ευρωπαϊκό χώρο. Στις νοτιοδυτικές Κυκλάδες λ.χ. από το 1833 με τη συγκρότηση της εκπαίδευσης των θηλέων, οι επαφές των νησιωτών με τον ευρωπαϊκό χώρο μέσω της ναυσιπλοΐας, η παράλληλη ανάπτυξη του εμπορίου, προκάλεσαν την άμβλυση των παραδοσιακών σχημάτων, με συνέπεια την αύξηση της φοίτησης των κοριτσιών. Έτσι, στα νησιά των Νοτιοδυτικών Κυκλάδων, Μήλος, Σίφνος, Κίμωλος, Σίκινος, Φολέγανδρος, όπως προκύπτει από έρευνες³² στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, τα ποσοστά φοίτησης των κοριτσιών κυμαίνονται από 15-28% (στη Φολέγανδρο). Η περίπτωση της Φολεγάνδρου προκαλεί εντύπωση, γιατί πρόκειται για ένα απομακρυσμένο νησί που δεν είναι εμπορικό κέντρο και δεν έχει βέβαια το λιμάνι της Μήλου, που εκείνη την εποχή βρισκόταν σε άνθηση. Αλλά και στα άλλα νησιά η φοίτηση ανέρχεται σε ικανοποιητικά ποσοστά σε σχέση πάντα με τα ήθη της εποχής. Ακόμη δείχθηκε ότι τα κορίτσια των μεσαίων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων φοιτούν πιο τακτικά στο σχολείο, γεγονός που υποδηλώνει ότι το φτωχό κορίτσι είναι αναγκασμένο να προσφέρει στην οικογένεια, μια και είναι οικονομική μονάδα³³. Στην Ερμούπολη, όπου λειτουργούν την Α΄ Οθωνική περίοδο (1833-1843) σχολεία ιδιωτικά και δημόσια θηλέων, καθώς και σχολείο νηπιακό παρατηρούνται ικανοποιητικά ποσοστά φοίτησης³⁴.

Παρόλα αυτά, υπάρχει η γενικότερη διαπίστωση, σύμφωνα με τον Δημήτρη Σακκή ότι «το κορίτσι δεν είχε ακόμη αποδεσμευθεί και στη νησιωτική Ελλάδα, από τους μηχανισμούς της οικονομικής και κοινωνικής εκμετάλλευσης-που χαρακτήριζαν τα ‘κλειστά’ νοικοκυριά-συμμετέχει ικανοποιητικά στην εκπαιδευτική διαδικασία, αν

³² Σακκής Δ.Α., *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α΄ Οθωνική περίοδο (1833- 1843)*, ό.π.- Βλ. και Σακκής Δ.Α., “Κοινωνικοεπαγγελματικές δομές και εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας”, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 23, Θεσσαλονίκη (1996), σσ. 61- 96.

³³ Σακκής Δ.Α., *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α΄ Οθωνική περίοδο (1833- 1843)*, ό.π..

³⁴ Σακκής Δ.Α., “Κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις στη Νεοελληνική Ιστορία”. *Μνημοσύνη*, ό.π., σσ. 143- 198.

συνεκτιμηθούν το status και οι νοοτροπίες της εποχής εκείνης. Η εκπαίδευση των θηλέων είναι όμως σε θεσμικό επίπεδο επιλεκτικά διαφοροποιημένη, συντελώντας, σε μεγάλο βαθμό, στον κοινωνικό αποκλεισμό της γυναίκας. Θα μπορούσε να βελτιωθεί, αν δεν στηριζόταν, κυρίως, στις οικονομικές δυνατότητες του φτωχού δημοτικού ταμείου και στις συνδρομές των ενδεών γονέων»³⁵.

Άλλες αρχαιακές μαρτυρίες για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση των θηλέων έδειξαν ότι ικανοποιητικά ήταν τα ποσοστά φοίτησης των κοριτσιών στις Βόρειες Σποράδες, κατώτερα όμως αυτών των νοτιοδυτικών Κυκλάδων³⁶.

Σε άλλη περιοχή των Κυκλάδων, στην Σαντορίνη, ο Δημήτρης Σακκής έδειξε ότι παρά τα αυστηρά ήθη της εποχής, των οποίων την επίδραση είχε δεχθεί και η γυναικεία εκπαίδευση, στην περίπτωση της Θήρας την ύπαρξη ειδικού καθεστώτος, που οριοθετείται από το ενδιαφέρον των κατοίκων για ίδρυση και λειτουργία αλληλοδιδασκτικού σχολείου θηλέων, όσο και από την προσέλευση και επίδοση των πρώτων μαθητριών μετά την ελληνική ανεξαρτησία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Έτσι, στην ιδιαίτερη τουλάχιστον περίπτωση της Θήρας υπάρχει η τάση από μέρους των γονέων η εκπαίδευση να μην είναι διαφοροποιημένη ως προς το φύλο και αναγνωρίζεται ο σπουδαίος ρόλος της γυναίκας, για να αντεπεξέλθει επιτυχώς στη μελλοντική της αποστολή ως μητέρα και κοινωνική μονάδα³⁷.

Πράγματι, με τη δημοσίευση του νόμου του 1834 για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος αρχίζουν και οι πρώτες προσπάθειες για την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην επαρχία Θήρας, οι οποίες, σε πολλές περιπτώσεις, τελεσφορούν, γεγονός που οφείλεται, κυρίως, στα ενδιαφέροντα των κατοίκων για παροχή παιδείας στη νεολαία. Την προσπάθεια στηρίζουν οι δημοτικές αρχές, τον δήμαρχο Θηραίων Ν. Άλβη, που προσφέρει και αυτή τη δημαρχική του αντιμισθία για τις ανάγκες της εκπαίδευσης, αλλά και μονές των νησιών, με

³⁵ Σακκής Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001, σσ.274-278.

³⁶ Σακκής Δ.Α., “Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην ανεξάρτητη Σκόπελο (1838-1848),” *Απόψεις*, αρ. 7 Αθήνα (1995), σσ. 471- 498.

³⁷ Σακκής Δ.Α., “Οι πρώτες προσπάθειες για την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών στο νεοσύστατο κράτος. Η περίπτωση του αλληλοδιδασκτικού θηλέων Θήρας”, *Νέα Παιδεία*, τ. 80, Αθήνα (Φθιν. 1996), σσ. 125- 135.

χρηματικά ποσά που προέρχονται από αφιερώματα των κατοίκων, με στόχο τη μόρφωση των παιδιών, καθώς και οι κάτοικοι με την εκούσιες συνεισφορές από την παραγωγή των προϊόντων τους. Έτσι, συνεχίζουν να λειτουργούν τα σχολεία Θήρας, Ίου, Αμοργού και Ανάφης ή ιδρύονται άλλα για να καλύψουν εκπαιδευτικές ανάγκες, όπως τα σχολεία Εμπορίου, Οίας, Καλλίστης, Καρτεράδου, Θηρασίας, κλπ., καθώς και το αλληλοδιδασκτικό σχολείο θηλέων Θήρας, το 1840. Ωστόσο, η οικονομική κρίση του 1843, σύμφωνα με τον Δ. Σακκή, θα οδηγήσει πολλές από τις αριστούστες σχολικές μονάδες στην παρακμή, καθώς και το αλληλοδιδασκτικό θηλέων Θήρας³⁸.

Πάνω σ' αυτό το θέμα, ενδιαφέρον προκαλεί μια γενικότερη άποψη του συγγραφέα για την οικονομική στήριξη της εκπαίδευσης μετά τη δημιουργία του Ελληνικού κράτους: «η τύχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στις απαρχές της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους εναποτέθηκε, κυρίως, στα φιλόμουσα αισθήματα των δημοτικών αρχών και του λαού και κυοφορήθηκε στους κόλπους των ευρύτερων εκπαιδευτικών και παιδαγωγικών ενδιαφερόντων των γονέων»³⁹.

---

³⁸ Σακκής Δ.Α., “Τελεσφόρες και ατελέσφορες προσπάθειες για την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος: αρχαιακές έρευνες σχετικές με την επαρχία Θήρας”, *Επίκαιρα Θέματα Ιστορίας Εκπαίδευσης*, στα *Πρακτικά Ιου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης*, Gutenberg, Αθήνα 2002, σσ. 327-343.

³⁹ Σακκής, Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001.

Εικόνα 1 Αλληλοδιδασκτικό σχολείο και Σχολαρχείο συστεγαζόμενα

ΠΗΓΗ: http://kbourletidis.blogspot.gr/2010/12/blog-post_20.html

Στην ευρύτερη περιοχή της επαρχίας, τα κορίτσια θα φοιτήσουν και σε σχολεία άλλων νησιών, πέραν της Θήρας, όπως εκείνα της Ίου, Αμοργού και Ανάφης ή και σε άλλα που ιδρύονται για να καλύψουν εκπαιδευτικές ανάγκες, όπως τα σχολεία Εμπορίου, Οίας, Καλλίστης, Καρτεράδου, Θηρασίας⁴⁰.

Έρευνες του ίδιου συγγραφέα υπάρχουν, πέραν από τη νησιώτικη Ελλάδα, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, αλλά και για την ηπειρωτική, σε ορισμένες τουλάχιστον περιοχές, όπως παρατηρούμε από την εξέταση της βιβλιογραφίας για το συγκεκριμένο θέμα. Έτσι, το ενδιαφέρον των γονέων για τη μόρφωση των κοριτσιών του και για τον μη αποκλεισμό της γυναίκας από την εκπαιδευτική διαδικασία υπάρχει και στο νομό Αχαΐας, με τη λειτουργία του ιδιαίτερου δημοτικού σχολείου κορασίων Πάτρας, που εξελίχθηκε σε σημαντικό γεγονός για τα εκπαιδευτικά και κοινωνικά πράγματα του νομού. Σύμφωνα με τον Δ. Σακκή, στην ειδική περίπτωση

⁴⁰ Σακκής Δ.Α., “Τελεσφόρες και ατελέσφορες προσπάθειες για την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος: αρχαιακές έρευνες σχετικές με την επαρχία Θήρας”, ό.π..

της Πάτρας, διαπιστώθηκε επί πλέον ότι μπορεί να συμμετέχει στην εκπαίδευση και το φτωχό κορίτσι, σε αντίθεση με άλλες περιοχές που αυτή ήταν, κατά κανόνα, προσεγγίσιμη μόνον από τα κορίτσια μεσαίων και ανώτερων κοινωνικοοικονομικά στρωμάτων. Στον νομό, το οικονομικό κόστος για την οργάνωση και λειτουργία των σχολείων, σύμφωνα με τον Δ. Σακκή, «εναποτίθεται στους ενδεείς δήμους και πολλές φορές στους ίδιους τους κατοίκους», γιατί η κυβέρνηση αδυνατεί να στηρίζει τις εκπαιδευτικές προσπάθειες, με συνέπεια τα κατώτερα οικονομικά στρώματα που διακατέχονται από πολιτιστικό πατριωτισμό να προσφέρουν από το υστέρημά τους γι' αυτές⁴¹.

Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, τα πράγματα διαφοροποιούνται σε άλλες ηπειρωτικές περιοχές, όπως στην Λακωνία, σχετικά με την εκπαίδευση των θηλέων: «τα προχωρημένα για την εποχή τους μηνύματα, τα σχετικά με την εκπαίδευση της γυναίκας, ενώ αποκωδικοποιούνται σε ορισμένες περιοχές, σε άλλες, όπως είναι οι έκκεντρες περιοχές του νομού Λακωνίας, ούτε καν προσλαμβάνονται, με αποτέλεσμα η συμμετοχή του κοριτσιού στην εκπαίδευση να είναι σχεδόν ανύπαρκτη και η κοινωνικομορφωτική του αναβάθμιση να τίθεται σε δεύτερη μοίρα. Ωστόσο, στην περιοχή αυτήν, πέραν των γενικών διαπιστώσεων, παρατηρούμε κάποιες διαφοροποιήσεις σε σχέση με το γενικό καθεστώς που χαρακτήριζε την εκπαίδευση σε εθνική κλίμακα, όπως τη σημαντική συμμετοχή στην εκπαιδευτική διαδικασία δήμων μικρών πληθυσμιακά (με 700 ή και 800 κατοίκους), γεγονός που μπορεί να θεωρηθεί σημαντικό σε σχέση με τις επικρατούσες οικονομικοκοινωνικές συνθήκες»⁴².

Στην περιοχή, γενικότερα, παρατηρείται φτωχοί δήμοι, που δεν διαθέτουν οικονομικά αποθέματα στα ταμεία τους, να συμβάλλουν από το υστέρημά τους στην αναβάθμιση της παιδείας και έτσι υπάρχει το φαινόμενο του *πολιτιστικού πατριωτισμού*, όπως αυτό πραγματοποιείται από τους εράνους για την οικονομική στήριξη της

---

⁴¹ Σακκής Δ.Α., “Η Εκπαίδευση στο νομό Αχαΐας και Ήλιδος κατά την Οθωνική περίοδο”, *Πρακτικά του Τριήμερου Πανελληνίου Συνεδρίου του Πανεπιστημίου Κρήτης*, με θέμα Η Έρευνα στην Προσχολική Εκπαίδευση, Ρέθυμνο, 21-23/10-1999], τ. 3ος, Τυπωθήτω, Αθήνα 2002, σσ. 93-107.

⁴² Σακκής Δ.Α., “Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση στη Λακωνία μετά την Απελευθέρωση”, στα *Πρακτικά του Στ’ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, τ. Γ’, Αθήνα 2001-2002, σσ. 65-80.

εκπαίδευσης. Στα σχολεία της Λακωνίας φοιτούν και άντρες ως 25 χρόνων, γεγονός που δείχνει το ενδιαφέρον των ενηλίκων κατοίκων για τα γράμματα. Γενικότερα, στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση της περιοχής συμμετέχουν οι γόνιμοι όλων των κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών⁴³.

Στη συνέχεια της επισκόπησης των εργασιών του Δημήτρη Σακκή στο θέμα της εκπαίδευσης των κοριτσιών, εστιάζουμε στο παρακάτω παράθεμα, σημαντικό για τον τρόπο που ερμήνευαν οι Έλληνες της εποχής την εκπαίδευση των θηλέων: «Παρ' όλες τις δυσκολίες παρατηρείται, σε πολλές περιπτώσεις, όπως φαίνεται και από την εξέταση των αρχειακών δεδομένων των σχολικών μονάδων Σκοπέλου, Θήρας, Τήνου, Μυκόνου, Σύρου, Πάτρας και άλλων περιοχών, σοβαρό ενδιαφέρον από μέρους και των ίδιων των μαθητριών για την μόρφωσή τους, παρά τα αυστηρά ήθη της εποχής, των οποίων την επίδραση είχε δεχθεί και η γυναικεία εκπαίδευση. Έτσι, παρ' όλο που η έρευνα για την γυναικεία εκπαίδευση παρουσιάζει το κορίτσι κατά την υπό εξέταση περίοδο να μην έχει απεμπλακεί από τους μηχανισμούς της οικογενειακής εκμετάλλευσης, η θέση πολλών Ελλήνων της νησιώτικης Ελλάδας ότι και τα κορίτσια πρέπει 'να κοσμούνται ως και τα άρρενα τέκνα, με γνώσεις γραμμάτων και άλλων τεχνών, αναγκαίων εις το φύλο των', για να εξελιχθούν 'χρήσιμα εις εαυτά και εις την κοινωνίαν', δίνει μια νέα διάσταση στις μέχρι τώρα προσεγγίσεις και ερμηνείες, σηματοδοτώντας μια διαφορετική αντίληψη για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, αφού της 'αναγνωρίζεται' ο σπουδαίος ρόλος, τον οποίο 'εναπέθεσε και ο Θεός και η φύσις' σ' αυτήν, ήτοι, 'την πρώτην ανατροφήν του ανθρώπου'»⁴⁴.

Ο ίδιος συγγραφέας προσπαθώντας να ερμηνεύσει το γεγονός της αποτυχίας κάποιων προσπαθειών για παροχή εκπαίδευσης σημειώνει: «Το γεγονός ότι ορισμένες προσπάθειες για παροχή εκπαίδευσης κατά την υπό εξέταση περίοδο δεν τελεσφόρησαν δεν έχει μονοδιάστατη εξήγηση: το παιδί του 19^{ου} αιώνα αδυνατεί να φοιτήσει τακτικά στο σχολείο, είναι 'παιδί της ανάγκης', προσφέρει στην οικογένεια,

⁴³ Σακκής Δ.Α., "Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση στη Λακωνία μετά την Απελευθέρωση", στα *Πρακτικά του Στ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, τ. Γ', Αθήνα 2001-2002, σσ. 65-80.

⁴⁴ Σακκής Δ.Α., "Οι πρώτες προσπάθειες για την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών στο νεοσύστατο κράτος. Η περίπτωση του αλληλοδιδασκτικού θηλέων Θήρας", *Νέα Παιδεία*, τ. 80, Αθήνα (Φθιν. 1996), σσ. 125- 135.

στηρίζοντάς την οικονομικά ή και απασχολείται σε άλλες εργασίες, με αποτέλεσμα ή να αποκλείεται από τη σχολική διαδικασία ή να αρχίζει τη φοίτησή του σε μεγαλύτερη ηλικία. Το κράτος, οικονομικά εξαθλιωμένο, με έναν υδροκέφαλο κρατικό μηχανισμό, που για να στηριχτεί απαιτούσε υπέρογκες δαπάνες, παρεμβαίνει επιλεκτικά στην εκπαιδευτική λειτουργία, ιδιαίτερα μετά την οικονομική κρίση του 1843⁴⁵. Στο κέντρο, εξ αιτίας της επιλεκτικής στάσης του κράτους, οι προσπάθειες, ως ένα βαθμό, τελεσφορούν. Στις έκκεντρες όμως περιοχές, οσάκις τελεσφορούν, αυτό επιτυγχάνεται ύστερα από πιέσεις που δέχεται η κεντρική εξουσία από την τοπική αυτοδιοίκηση και τους πολίτες. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι δεν μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι όλοι οι απλοί και αγράμματοι Έλληνες που συνεπικουρούσαν στο έργο της εκπαίδευσης και του εκπολιτισμού του έθνους διακατέχονταν ενσυνείδητα και από αισθήματα 'πολιτιστικού πατριωτισμού'. Σε πολλές περιπτώσεις απλοί, αγράμματοι χωρικοί οικειοποιούνταν την ιδεολογία των ανώτερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων και των διανοουμένων, με αποτέλεσμα να συνδράμουν εκ του υστερήματος, εξ ίσου θερμά και αποτελεσματικά, στην παροχή εκπαίδευσης. Έτσι, η παιδεία συμβάλλει στον εκπολιτισμό της κοινωνίας του κέντρου και ιδιαίτερα της υπαίθρου με την εξάλειψη των δεισιδαιμονιών και των προλήψεων. Οι πιέσεις εξ άλλου που δέχθηκαν οι ελληνικοί πληθυσμοί κατά την Ελληνική Επανάσταση προκάλεσαν δημογραφικές μεταβολές. Έτσι, οι Νότιες Σποράδες (Κυκλάδες), όπως και οι Βόρειες (Σκόπελος και τα άλλα νησιά) αποτέλεσαν προσφυγικό άσυλο των διωχθέντων από τους Τούρκους Ελλήνων και των Ελλήνων του αλύτρωτου ελληνισμού. Κάτω από αυτές τις συνθήκες διαπιστώνονται ποικίλες διαστάσεις στην κατά τόπους σύνθεση του πληθυσμού. Ειδικότερα, από την τρίτη δεκαετία του ΙΘ' αιώνα στην Ερμούπολη, συμβιούν ετερόκλητα, εν πολλοίς, πολιτισμικά στοιχεία. Οι δημογραφικές μεταβολές, απόρροια των τουρκικών επιθέσεων κατά τον απελευθερωτικό Αγώνα, της επαναστατικής αναστάτωσης, των διωγμών, των προσφυγικών κυμάτων και του πολυσυλλεκτικού σχηματισμού του Ελληνικού κράτους, συνέβαλαν στη διαμόρφωση της νέας ελληνικής πολιτισμικής πραγματικότητας, με υλικά από διαφοροποιημένες

---

⁴⁵ Σακκής Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, ό.π..

πολιτισμικά περιοχές»⁴⁶. Αναφερθήκαμε στο παράθεμα του συγγραφέα, και για έναν ακόμη λόγο, προκειμένου να δούμε και τις ερμηνείες του στο θέμα της εκπαίδευσης των κοριτσιών, εκτός από την παράθεση των αρχαικών μαρτυριών που προβαίνει. Πριν κλείσουμε, θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε στο φαινόμενο του πολιτιστικού πατριωτισμού, για το οποίο γράφει στις μελέτες του ο Δ. Σακκής, για να ερμηνεύσει συμπεριφορές των κατοίκων σε θέματα παιδείας. Ο όρος ‘πολιτιστικός πατριωτισμός’ ανήκει, σύμφωνα με τον Δ. Σακκή, στον Κωνσταντίνο Τσουκαλά (*Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922*, σ. 492) και μέσω αυτού νοείται η ύπαρξη μιας γενικής συνείδησης, σε ιδεολογικό επίπεδο, στους οικονομικά αδύναμους- και όχι μόνον- Έλληνες του ΙΘ΄αιώνα, ταύτισης των εθνικών συμφερόντων με την πολιτιστική αναβάθμιση και υπεροχή. Αυτό οδηγούσε πρόσωπα, πολλές φορές τελείως αγράμματα, στο να καταθέτουν τις οικονομίες τους σε πολιτιστικά έργα και στην εθνική εκπαίδευση και όχι σε άλλους τομείς εθνικών δραστηριοτήτων. Έτσι, παρόλη την οικονομική δεινή κατάσταση του ελληνικού λαού, η ιδέα της ταύτισης των εθνικών συμφερόντων με την πολιτιστική υπεροχή είχε μία ξεχωριστή δυναμική στο συλλογικό υποσυνείδητο του λαού, με συνέπεια λαός και φορείς να συμμετέχουν οικονομικά στην ίδρυση και λειτουργία των εκπαιδευτικών μονάδων. Έτσι, ο πολιτιστικός πατριωτισμός συνέβαλε στην πνευματική αναβάθμιση των νέων και του ελληνικού λαού και στη δημιουργία της νέας πολιτισμικής ταυτότητας μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους⁴⁷.

⁴⁶ Σακκής, Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001, σσ.274-278.

⁴⁷ Sakkis D., “Cultural patriotism’ in the Southern Balkans: The Case of Greece (1833-1848)”, *Balkan Studies*, Volume 41, No 1-2, pp. 43-81.

Η νηπιακή εκπαίδευση των θηλέων

Οι πρώτες προσπάθειες για τη συγκρότηση της νηπιακής εκπαίδευσης των θηλέων αρχίζουν με τη σύσταση του Ελληνικού κράτους και οφείλονται στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Το 1830, το «Φιλελληνικόν Παιδαγωγείον» στη Σύρο διευθύνει, όπως παρατηρήσαμε ο Fr. Hildner, εκπρόσωπος της Church Missionary Society. Το παιδαγωγείο έχει ειδικό τμήμα για την εκπαίδευση των νηπίων με βάση την αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Το σχολείο λειτούργησε ως το θάνατο του Hildner (1883). Αλλά και ο Αμερικανός ιεραπόστολος Hill στο εκπαιδευτήριο που θα ιδρύσει στην Αθήνα μαζί με τη γυναίκα του Francis, θα περιλάβει τμήμα για την εκπαίδευση των νηπίων. Το εκπαιδευτήριο, σύμφωνα με τον Δημήτρη Σακκή, «αποτελούνταν από νηπιακό τμήμα που άρχισε να λειτουργεί από το 1835, πρωτοβάθμια εκπαίδευση, με βάση την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, και ανώτερο τμήμα θηλέων που θα εκπαίδευε υποψήφιας δασκάλες. Από το 1853 το σχολείο του Hill θα αρχίσει να εκπαιδεύει και υποψήφιας νηπιαγωγούς»⁴⁸.

---

⁴⁸ Σακκής Δ. Α. «Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ' αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, ό.π..

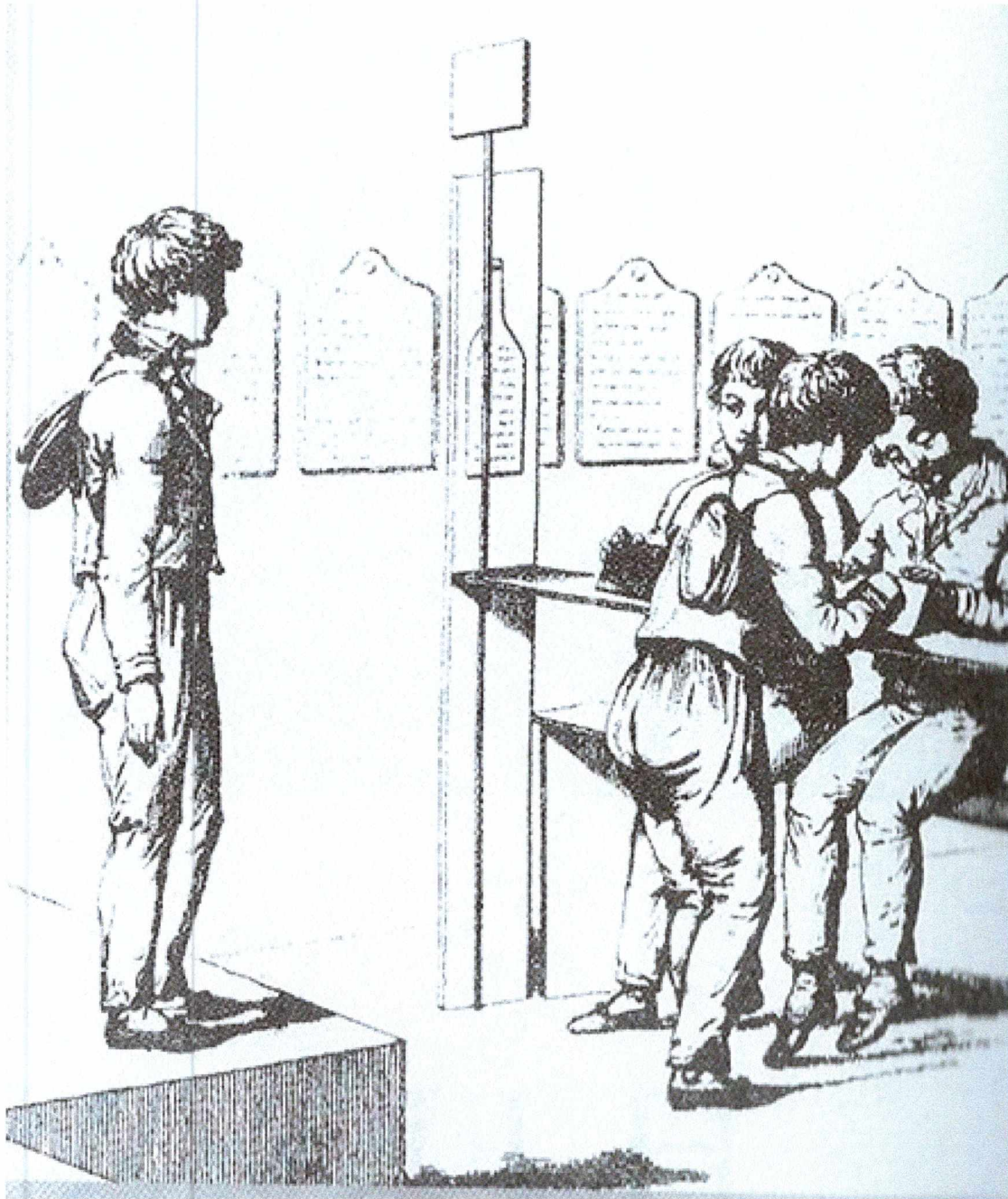

Εικόνα 2 Αλληλοδιδασκτική μέθοδος

ΠΗΓΗ: http://aeginalight.gr/article.php?id=28102#.U43tpfl_teA

Εικόνα 3 Αλληλοδιδασκτική μέθοδος
ΠΗΓΗ: http://aeginalight.gr/article.php?id=28102#.U43tpfl_teA

Εικόνα 4 Αλληλοδιδασκτική μέθοδος

ΠΗΓΗ: http://aeginalight.gr/article.php?id=28102#.U43tpfl_teA

Στο θέμα της νηπιακής εκπαίδευσης των θηλέων ο ίδιος συγγραφέας επισημαίνει: «Αλλά και η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία θα ιδρύσει το 1840 νηπιαγωγείο και η εκπαίδευση της νηπιαγωγού άρχισε το 1864. Πιο συστηματικά, όμως και πάνω σε νέες βάσεις ασχολήθηκε με την εκπαίδευση της νηπιαγωγού η Αικατερίνη Λασκαρίδου, που παρακολούθησε μαθήματα της φραιμπελιανής μεθόδου στη

Γερμανία⁴⁹. Όταν επέστρεψε στην Αθήνα καθιέρωσε τη μέθοδο αυτή και στο σχολείο της, «το Ελληνικό Παρθεναγωγείο». Από του 1880 η Λασκαρίδου θα αρχίσει να διδάσκει δωρεάν σε απόφοιτους του Αρσακείου διδασκαλείου τη μέθοδο και το 1897 ως πρόεδρος του εκπαιδευτικού τμήματος της «Ενώσεως Ελληνίδων» θα ιδρύσει το «Διδασκαλείον Νηπιαγωγών και Παιδονόμων» και τη «Γυμναστική Σχολή Θηλέων»⁵⁰.

Εικόνα 5 Παρθεναγωγείο

ΠΗΓΗ: <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63349125>

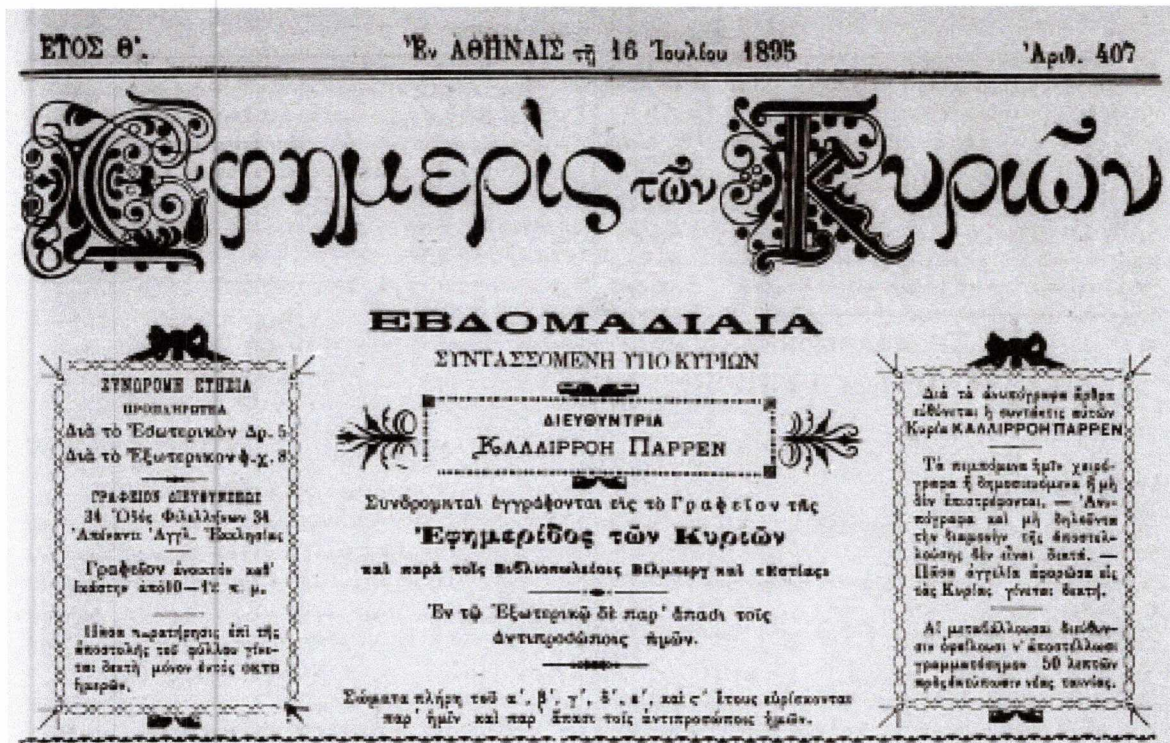
⁴⁹ Η Λασκαρίδου το 1880 εισάγει το σύστημα των φραιμπελιανών «παιδικών κήπων», εστιάζοντας στη μάθηση μέσα από το παιχνίδι και αναδειχνοντας ότι η παιδαγωγική είναι η «επιστήμη των μητέρων». Δίνει έμφαση στη σωματική ευρωστία και την υγεία των κοριτσιών, καθώς και στη διδασκαλία των αρχαίων από μεταφράσεις στα παρθεναγωγεία. Την ίδια χρονιά στάλθηκε «Αναφορά των Ελληνίδων Γυναικών προς τον Πρόεδρο της Ελληνικής Κυβέρνησης» με τα αιτήματα: 1) την ίδρυση δημόσιων παρθεναγωγείων, ισότιμων με τα γυμνάσια των ανδρών και 2) την ίδρυση, στην πρωτεύουσα τουλάχιστον, «πρακτικής και καλλιτεχνικής» σχολής για τα φτωχά κορίτσια, με υπογραφή 2.850 γυναικών.

⁵⁰ Σακκής Δ. Α. «Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ' αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία, ό.π..*

Εν κατακλείδι, ο παραπάνω συγγραφέας θα παρατηρήσει κλείνοντας το θέμα της χειραφέτησης της γυναίκας που παρουσιάζεται δειλά- δειλά, με την έναρξη της εκβιομηχάνισης της χώρας: «Αν όμως η χειραφέτηση της γυναίκας των κατώτερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων θα συντελεστεί στα τέλη του ΙΘ' αιώνα μέσα από τον επώδυνο μονόδρομο της συμμετοχής στην παραγωγική διαδικασία, ο απεγκλωβισμός των γυναικών των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων από την θεσμοθετημένη καταπίεση θα βρει διέξοδο μέσα από το ανθρωπιστικό κίνημα, μέρος του οποίου ήταν η φιλανθρωπική δραστηριότητα. Αυτή έδωσε τη δυνατότητα στη γυναίκα να ξεφύγει από τη στενότητα του χώρου του σπιτιού και να συμμετάσχει σταδιακά σε συλλογικά όργανα που επεδίωκαν γενικότερους φιλανθρωπικούς σκοπούς ή είχαν σχέση με την ανάπτυξη της γυναικείας εκπαίδευσης (π.χ. Συμβούλιο Κυριών). Επίσης, στο πλαίσιο της πολιτισμικής αναβάθμισης της γυναίκας, ως ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός χαρακτηρίζεται και η ίδρυση (1872) του «*Συλλόγου κυριών υπέρ της γυναικείας παιδείσεως*» με κύριο σκοπό, την προώθηση της γυναικείας εκπαίδευσης. Ο Σύλλογος αυτός, που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της γνωστής παιδαγωγού Κ. Κεχαγιά και με την συνεργασία των πιο μορφωμένων και δραστήριων γυναικών της εποχής, αποτελεί την πρώτη συστηματική προσπάθεια για την πνευματική και κοινωνική εξύψωση της Ελληνίδας. Η καλλιεργημένη, εξάλλου, Ελληνίδα θα προχωρήσει και στη δημοσίευση εργασιών σε γυναικεία περιοδικά, με κυριότερο το *Εφημερίς των Κυριών*- και όχι μόνον-που αποτελούν και μία σημαντική προσπάθεια έκφρασης και διαμόρφωσης της γυναικείας συλλογικής συνείδησης»⁵¹.

---

⁵¹ Σακκής Δ. Α. «Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ' αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, ό.π..

Εικόνα 6 Εφημερίς των Κυριών
 ΠΗΓΗ: http://lexeismousikis.blogspot.gr/2013/01/blog-post_15.html

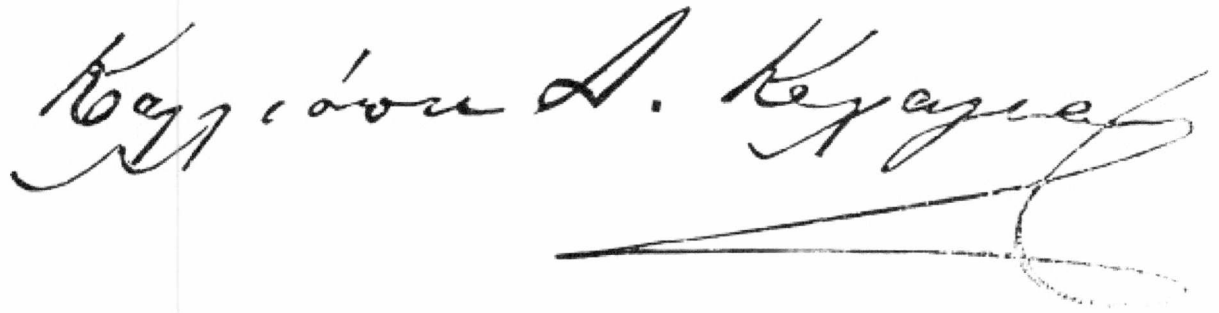

Εικόνα 7 Εφημερίς των Κυριών
 ΠΗΓΗ: <http://www.cretalive.gr/history/view/hkuria-ths-efhmeridas-twn-kuriwn/135307>

Εικόνα 8 Καλλιόπη Κεχαγιά

ΠΗΓΗ: <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/64801>

A handwritten signature in black ink, written in a cursive style. The text reads "Καλλιόπης Α. Κεχαγιά". The signature is fluid and elegant, with a long horizontal stroke at the end.

Εικόνα 9 Υπογραφή Καλλιόπης Κεχαγιά
ΠΗΓΗ: <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/64515>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ: Η ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ⁵²

Σύμφωνα με το θεσμικό πλαίσιο του Βασιλικού Διατάγματος του 1836, τόσο τα Ελληνικά Σχολεία, όσο και τα Γυμνάσια προορίζονταν, όπως είδαμε, αποκλειστικά και μόνο για αγόρια. Έτσι, η γυναικεία δευτεροβάθμια εκπαίδευση αφέθηκε, για έναν αιώνα περίπου στην ιδιωτική πρωτοβουλία, όπως ήδη ξεκίνησε από το 1831 με τα «Ανώτερα σχολεία κορασίων», που ήταν σχολεία δευτεροβάθμιου επιπέδου και είχαν σκοπό τη μόρφωση του κοριτσιού ως μελλοντικής οικοδέσποινας, καθώς και την παραγωγή διδασκαλισσών. Για τους λόγους αυτούς, ιδρύεται το 1836 η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, η οποία και θα διαδραματίσει, για όλο τον 19^ο αιώνα σημαντικό ρόλο στη μόρφωση της Ελληνίδας, την ίδρυση της οποίας εισηγείται ο παιδαγωγός ο Ι. Κοκκώνης, βοηθούμενος από τους Γεώργιο Γεννάδιο, δάσκαλο του γένους και Μιχαήλ Αποστολίδη, Μητροπολίτη Αθηνών. Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία έχει σκοπό την επαγγελματική και γενική εκπαίδευση των κοριτσιών, σύμφωνα με το καταστατικό ίδρυσής της: «Σκοπός της Εταιρείας ταύτης είναι η πρόοδος των δημοτικών σχολείων και η στοιχειώδης εκπαίδευσις του λαού», από όπου και φαίνεται ότι η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία ενδιαφερόταν πραγματικά για τη μόρφωση των κοριτσιών και διαχρονικά, όπως δείχνει και το ενδιαφέρον των βασιλισσών Αμαλίας και Όλγας.

⁵² Αβδελά Έ.- Ψαρρά Α. (επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997 - Λαμπράκη- Παγανού Α. 1988, *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, ό.π., Βαρίκα Ε., *Η Εξέγερση των Κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Κατάρτι, Αθήνα 1996- Ληξουριώτης Γ.Δ., *Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους*, ό.π.- Σακκής Δ. Α. «Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ' αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, Καρδίτσα 2010, σσ. 37-54- Ζιώγου- Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ό.π..

Στα ανώτερα παρθεναγωγεία, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, υπήρχε ειδικό ανώτερο τμήμα για την κατάρτιση των διδασκαλισσών, τα διδασκαλεία. Στα διδασκαλεία διδάσκεται η γαλλική γλώσσα, η αρχαία ελληνική, με συνέπεια να επικρατήσει και στη γυναικεία εκπαίδευση το αρχαϊστικό πνεύμα⁵³. Στα Παρθεναγωγεία είχαν τη δυνατότητα να φοιτήσουν μαθήτριες από το νηπιαγωγείο μέχρι Διδασκαλείο. Τα Παρθεναγωγεία⁵⁴ εξελίσσονταν σταδιακά σε ιδρύματα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και θα συμβάλουν στην παροχή γενικών γνώσεων, κυρίως σε κοπέλες των ανώτερων και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, με συνέπεια η εκπαίδευση των κοριτσιών να είναι διαφοροποιημένη από εκείνη των αγοριών, θεσμικά και σε επίπεδο προγραμμάτων σπουδών, γιατί είναι και διαφοροποιημένος και ο αναμενόμενος ρόλος των δύο φύλων, γεγονός που συνδέεται με τον

---

⁵³ Τα μαθήματα ήταν: Αρχαία και Νέα Ελληνικά, Γαλλικά, Ιερή Ιστορία, Κατήχηση της Ορθόδοξης πίστης, Χριστιανική Ηθική, Αριθμητική και Γεωμετρία, Ελληνική και Γενική Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσιογραφία, Φυσική, Μουσική, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία και Χειροτεχνήματα και διδάσκονταν σε 4 χρόνια, με εξετάσεις στο τέλος κάθε εξαμήνου.

Δεκτές γίνονταν κοπέλες άνω των 14 ετών, υγιείς στο σώμα και με καλή διαγωγή. Οι γυναίκες που θα εγκριθούν για δασκάλες, είναι υποχρεωμένες να κάνουν τρίχρονη θητεία διορισμένες σε διδασκαλεία, αλλιώς πληρώνουν χρηματική ποινή στο διδασκαλείο. Οι κοπέλες που φοιτούσαν ήταν υπότροφες και υπήρχε απαγόρευση εξόδου από το διδασκαλείο ή επίσκεψη χωρίς την άδεια της Διευθύντριας.

⁵⁴ Το μεγάλο, ελληνικό, εθνικό εκπαιδευτήριο θηλέων με μεγάλο κύρος και χαρακτήρα ιδρύθηκε από την Φιλεκπαιδευτική Εταιρία το 1836, με αρωγό τον Αρσάκης, που δαπάνησε μεγάλα ποσά για την ίδρυση του Αρσακείου, ένα κτίριο μεγαλοπρεπέστατο, από τα καλύτερα κτίρια της πρωτεύουσας και το εθνικότατο και εθνοφελέστατο από όλα τα ιδρύματα, με συνέπεια να αρχίσει, μ' αυτό τον τρόπο, η εκπαίδευση του γυναικείου φύλου σε ολόκληρη την ελεύθερη Ελλάδα. Στη συνέχεια, ιδρύθηκαν περισσότερα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά και άλλα ανώτερα ιδιωτικά παρθεναγωγεία στην Αθήνα και τις επαρχίες, καθώς και ανώτερο Παρθεναγωγείο στη Σμύρνη, του Ζαπτείου και στη Θεσσαλονίκη Διδασκαλείο. Οφείλουμε όμως να επισημάνουμε ότι η αρχική προσπάθεια για τη γυναικεία εκπαίδευση ανήκε σε ξένους φιλέλληνες, που εγκατεστημένοι στην Ελλάδα έστρεψαν το ενδιαφέρον τους σ' αυτήν, με πρώτο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τον Χίλλ, ο οποίος ίδρυσε Παρθεναγωγείο και του έδωσε το όνομά του. Από το Παρθεναγωγείο του Χίλλ αποφοίτησαν οι πρώτες εκπαιδευμένες ελληνίδες και οι πρώτες δημοδιδασκάλισσες που θα καταλάβουν στη συνέχεια θέσεις στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία θηλέων.

διαφορετικό ρόλο των αγοριών και των κοριτσιών στην οικογένεια και την κοινωνία⁵⁵.

Η επαγγελματική εκπαίδευση των κοριτσιών θα θεσμοθετηθεί το 1897, με την ίδρυση, από την ένωση ελληνίδων, Οικοκυρικής και Επαγγελματικής Σχολής στην Αθήνα, προκειμένου να τύχουν ιδιαίτερης μόρφωσης οι κοπέλες στα οικοκυρικά, την μαγειρική, ανθοκομία και ραπτική, με συνέπεια η γυναικεία εκπαίδευση γενικότερα να έχει διακοσμητικό χαρακτήρα και να θεωρείται, όπως ήδη αναφέραμε, συμπληρωματικό στοιχείο για ένα καλύτερο γάμο. Η βιομηχανοποίηση της χώρας, όπως προαναφέρθηκε στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα επέφερε προοδευτικές αλλαγές σε οικονομικοκοινωνικό επίπεδο και απεγκλώβισαν τη γυναίκα από την οικονομική εξάρτηση, με συνέπεια να αφυπνιστεί η κοινωνική της συνείδηση και θα επέλθουν σταδιακά εκείνες οι αναγκαίες δομικές αλλαγές που θα την απελευθερώσουν αρκετά από τα κοινωνικά δεσμά του παρελθόντος.

Η θέση της Ελληνίδας στην κοινωνία αρχίζει να βελτιώνεται αισθητά από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, με συνέπεια από το πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα κάνουν αισθητή την παρουσία τους στο κόσμο των γραμμάτων, η Ελισάβετ Μαρτινέγκου και η Ευανθία Καϊρη, η πρώτη γνωστή δασκάλα η οποία δίδασκε στις Κυδωνιές πριν ακόμα από την επανάσταση. Εξάλλου, από τα χρόνια της επανάστασης, η εκπαίδευση των κοριτσιών αποτέλεσε βασική φροντίδα του έθνους, γεγονός που δείχνει ότι οι Έλληνες είχαν δεχθεί την επήρεια της θέσης του διαφωτισμού. Το 1825, η φιλόμουσος Εταιρεία ιδρύει στην Αθήνα το πρώτο σχολείο για κορίτσια, που ονομάστηκε Παρθενών, ύστερα από παρότρυνση της Πελοποννησιακής Γερουσίας (1822) ότι πρέπει να φροντίσουν για την εκπαίδευση των αγοριών και των κοριτσιών του κράτους, με δάσκαλο, όπως είδαμε, τον Ν. Νικητόπλο⁵⁶. Στα χρόνια του Καποδίστρια, το 1830, καθιερώνεται ως επίσημη μέθοδος διδασκαλίας για όλα τα σχολεία του κράτους η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, το 1828 ιδρύεται στο Ναύπλιο από

⁵⁵ Σακκής Δ. Α. «Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ' αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, ό.π..

⁵⁶ Σακκής Δ. Α. «Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ' αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, ό.π..

την Ελένη Δανέζη η «Γυναικεία Σχολή» με 33 μαθήτριες. ενώ το 1830, ιδρύεται από τον ιεραπόστολο Korck, που έχει έρθει από τη Βρέμη, και τον δήμου της Ερμούπολης σχολείο θηλέων, με δασκάλες τις Κρητικές Αναστασία Ελευθερίου και Ελένη Ελευθερίου. Στην Αίγινα λειτουργεί αλληλοδιδασκτικό σχολείο θηλέων, που ίδρυσε η «Δούκισσα της Πλακεντίας», η φιλελληνίδα Σοφία De Marbois. Το 1830, λειτουργεί στη Σύρο με πρωτοβουλία του Korck και του δήμου, το πρώτο Ελληνικό σχολείο πέραν του αλληλοδιδασκτικού, του οποίου το έργο του Korck συνεχίζει ο Fr.Hildner που στα 1831 ιδρύει ιδιωτικό σχολείο, το «Φιλελληνικόν Παιδαγωγείον», που είχε μεγάλη επιτυχία στα εκπαιδευτικά πράγματα, ενώ το ίδιο έτος, ο αμερικανός ιεραπόστολος J.Hill με τη γυναίκα του Francis ιδρύουν στην Αθήνα, παράλληλα με το σχολείο αρρένων, και ένα σχολείο για μαθήτριες, που είχε και αυτό μεγάλη επιτυχία στην εκπαίδευση των θηλέων, με δασκάλα την επίσης Κρητικιά, Ελένη Κοντοζάκη. Επίσης, κατά το 1831 ιδρύεται ανώτερο σχολείο θηλέων, από τη Γαλλίδα G.Volmerange, που στη συνέχεια θα λειτουργήσει στην Αθήνα⁵⁷.

---

⁵⁷ Σακκής Δ.Α., “Κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις στη Νεοελληνική Ιστορία. Τα νησιά του Αιγαίου στο αρτισύστατο Ελληνικό κράτος”. (Αρχαιακή έρευνα, βασισμένη σε ανέκδοτο υλικό των Γενικών Αρχείων του Κράτους), *Μνημοσύνη*, τ. 13, Αθήνα (1997), σ.143- 198.

Δεληγιάνη Β.- Ζιώγου Σ. (επιμ.), *Εκπαίδευση και Φύλο. Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994.

Εικόνα 10 Ελισάβετ Μαρτινέγκου

ΠΗΓΗ:<http://tadeefi.wordpress.com/2012/03/07/%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CF%83%CE%AC%CE%B2%CE%B5%CF%84-%CE%BC%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%B9%CE%BD%CE%AD%CE%B3%CE%BA%CE%BF%CF%85-%CE%B7-%CF%83%CF%8D%CE%B3%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7/>

Παρόλο που το Βασιλικό Διάταγμα της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1836 δεν προέβλεπε, όπως είδαμε, τη δευτεροβάθμια δημόσια εκπαίδευση των θηλέων, η προσπάθεια συνεχίστηκε, για ένα περίπου αιώνα, με σχολεία που ίδρυσαν ιεραπόστολοι ή με την ιδιωτική πρωτοβουλία, με τη δημιουργία «Ανώτερων σχολείων κορασίων», που είχαν στόχο τη μόρφωση της μελλοντικής οικοδέσποινας, καθώς και την εκπαίδευση των κοριτσιών που θα ασκούσαν μελλοντικά το επάγγελμα της δασκάλας.

Ως προς τα των ιδιωτικά Παρθεναγωγεία που λειτουργούν στην Αθήνα και στην Ερμούπολη αυτή την εποχή, το μεν σχολείο της Volmerange, το 1846, διαλύεται, ενώ αντίθετα συνεχίζει να λειτουργεί «ανώτερο σχολείο» του ζεύγους Hill στην Αθήνα, στο οποίο η φοίτηση «... εθεωρείτο εν τη Αθηναϊκή κοινωνία ως τίτλος τιμής», παρόλες τις κατηγορίες που δέχθηκε για προσηλυτισμό. Στην επίσης κατά την

περίοδο αυτήν λειτούργησαν το Παρθεναγωγείο του Σουρμελή και το Αμαλίοιο Ορφανοτροφείο, ενώ στην Ερμούπολη, που εκτός από το σχολείο που συντηρούσε ο δήμος, συνεχίζει να υπάρχει και το Φιλελληνικόν Παιδαγωγείον του Hildner, παρουσιάζεται, εξαιτίας της φθίνουσας οικονομικής κατάστασης της περιοχής, κάμψη στην παρεχόμενη ποιότητα των γνώσεων. Γενικότερα, κατά την περίοδο 1830 – 1861, παρουσιάζεται έντονο το ενδιαφέρον από την κοινωνία του αρτισύστατου Ελληνικού κράτους, δημιουργούνται διδασκαλεία για την εκπαίδευση των διδασκαλισσών, που διαχωρίζονται από τα Παρθεναγωγεία, που είχαν στόχο την παροχή παιδείας⁵⁸.

Κατά την περίοδο 1861- 1893 παρατηρούνται, στο θέμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών νέες αναζητήσεις και νέοι πειραματισμοί. Το 1861, το Παρθεναγωγείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας αναγνωρίζεται επίσημα από το κράτος ως Διδασκαλείο Θηλέων, ενώ το 1864 καταργήθηκε το Διδασκαλείο αρρένων, αλλά και το Διδασκαλείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, με απόφαση του Υπουργού Παιδείας Λομβάρδου, αν και το 1867, από τον ο Χ. Χριστόπουλο αναγνωρίστηκε εκ νέου το «Διδασκαλείον Διδασκαλισσών» σαν σχολείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Αν συγκρίνουμε τα προγράμματα σπουδών της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, της σχολικής χρονιάς 1877 – 78 και του Διδασκαλείου αρρένων, μετά την επανασύστασή του, το 1878, βλέπουμε τις ποιοτικές διαφορές ανάμεσα στις σπουδές του δασκάλου και της δασκάλας, γιατί στο Διδασκαλείο των αρρένων υπάρχει πιο πυκνό πρόγραμμα, στο σύνολο διδακτικών ωρών, έναντι των θηλέων, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται και ώρες ραπτικής και εργόχειρων. Ως μειονέκτημα της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, μπορεί να εκληφθεί ο στόχος να εκπαιδεύσει από κοινού δασκάλα και «οικοδέσποινα», με κοινό πρόγραμμα μαθημάτων, με συνέπεια να δέχεται αυστηρές κριτικές για το μορφωτικό και

⁵⁸ Ζιώγου- Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ό.π..

Από τον Froebel, το 1837, έγινε αναφορά παραπάνω, επινοείται το πρώτο εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό παιχνίδι, τα λεγόμενα 'δώρα', με τα οποία τα παιδιά, σύμφωνα με το φραιμπελιανό σύστημα μαθαίνουν να τραγουδούν μόνα τους και να παίζουν ρυθμικά παιχνίδια, στα οποία μιμούνται την κοινωνική ζωή των ανθρώπων που τα περιβάλλει, ενώ παράλληλα με το σύστημα αυτό εισάγονται οι φραιμπελιανές εργασίες, που αφορούν την πλαστική, τη ζωγραφική, το ράψιμο, το κέντημα. Έτσι, το παιδί, ακολουθώντας ένα προσεκτικά επινοημένο και διατυπωμένο σχέδιο, μαθαίνει να χειρίζεται τον πηλό, τη ζύμη, να κόβει, να υφαίνει, κ.λπ..

διδασκτικό έργο της δασκάλας από εκθέσεις επιθεωρητών, οι οποίοι παρουσιάζουν την κατάσταση των Δημοτικών Σχολείων και ιδιαίτερα των σχολείων των κοριτσιών όχι καλή, με σημαντικά μειονεκτήματα στη μέθοδο διδασκαλίας και στον παπαγαλισμό που είναι απλωμένος στα σχολεία θηλέων. Έτσι, τον Απρίλη του 1881, δημοσιεύεται διάταγμα με το οποίο η πολιτεία για πρώτη φορά επεμβαίνει στη λειτουργία του σχολείου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, με το οποίο ορίζει το σκοπό του Διδασκαλείου και τα μαθήματα που πρέπει να διδάσκονται οι υποψήφιες δασκάλες, ενώ, παράλληλα, αναγνωρίζεται ως Διδασκαλείο του κράτους το σχολείο της Κέρκυρας που ίδρυσε η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία το 1866. Μέχρι το 1886, 2004 μαθήτριες του Διδασκαλείου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας που πήραν δίπλωμα δασκάλας. Συνεχώς, οι σπουδές και το έργο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας αποκτά νέες προοπτικές, με συνέπεια από το 1886, οι δασκάλες να έχουν τη δυνατότητα να εργάζονται και σε Δημοτικά σχολεία αγοριών⁵⁹.

Εικόνα 11 Αρσάκειο Παρθενγωγείο Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας
ΠΗΓΗ: http://texnografia.blogspot.gr/2012/03/blog-post_29.html

⁵⁹ Ζιώγου- Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ό.π.. Λαμπράκη- Παγανού Α. 1988, *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, ό.π..

Οι πρώτες νηπιαγωγοί άρχισαν να εκπαιδεύονται, το 1840. Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία να ιδρύει νηπιαγωγείο το 1840, ωστόσο η εκπαίδευση της νηπιαγωγού άρχισε το 1864 στο σχολείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, με πρώτη στις προσπάθειες για την εκπαίδευσή τους την Fr. Hill, την μοναδική «εν Ελλάδι κατέχουσα την νηπιαγωγίαν». Συστηματικά, όμως, και σε νέες βάσεις ασχολήθηκε με την εκπαίδευση της νηπιαγωγού η Αικατερίνη Λασκαρίδου, που το 1880 παρακολούθησε μαθήματα της μεθόδου στη Γερμανία και όταν επέστρεψε στην Αθήνα εφάρμοσε στις γνώσεις της στο Ελληνικό Παρθεναγωγείο, που ήταν και το σχολείο της. Η ίδια, το 1891, ίδρυσε με τη συνεργασία του Γυμναστικού Συλλόγου, τμήματα γυμναστικής για δασκάλες. Ακόμη, καθιερώθηκε ο θεσμός των επιμελητριών με κατώτερο μισθό από εκείνον της δασκάλας για τη διδασκαλία των εργόχειρων και της ραπτικής, για να μην απασχολούνται οι δασκάλες με τα καθήκοντα αυτά και γι' αυτό τόσο στο σχολείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, όπως και στα Ιδιωτικά Παρθεναγωγεία προτιμήθηκαν ξένες δασκάλες για τη θέση των επιμελητριών. Από το 1880 και εντεύθεν, καθιερώνεται και ο θεσμός του επόπτη των σχολείων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, που έχει την ευθύνη για όλα τα θέματα που αφορούν το διδακτικό προσωπικό και τα γενικότερα εκπαιδευτικά προβλήματα του σχολείου, με πρώτο επόπτη τον Γ. Βιώνη. Το 1883, παρατηρούμε την ύπαρξη του «νέου οργανισμού» της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και τη καθιέρωση του «Συμβουλίου Κυριών», που εποπτεύει την οικονομία και την εσωτερική εν γένει κατάσταση του σχολείου, «το αποκλειστικόν δικαίωμα των προτάσεων περί διορισμού ή απολύσεως των επιμελητριών, των διδασκάλων των εργοχείρων και της μουσικής»⁶⁰.

---

⁶⁰ Ζιώγου- Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ό.π..

Εικόνα 12 Αικατερίνη Λασκαρίδου
ΠΗΓΗ: <http://www.serrelib.gr/laskaridou.htm>

Τα νομοσχέδια του 1889, παρά τις θετικές ρυθμίσεις τους, είχαν μειονεκτήματα, με στοιχεία ανισότητας στη βασική εκπαίδευση των παιδιών, όπως το γεγονός ότι τα εξατάξια δημοτικά θα ιδρύονταν σε πόλεις και χωριά με πάνω από 600 κατοίκους, ενώ στα μικρά χωριά, με λιγότερους από 300 κατοίκους, δεν προβλεπόταν η ίδρυση σχολείων. Η ίδρυση σχολικών μονάδων ήταν υποχρεωτική μόνο για πόλεις και χωριά με μεγάλο πληθυσμό, δεν προσδιοριζόταν η σκοποθεσία της λαϊκής παιδείας και το βάρος της ίδρυσης και λειτουργίας των δημοτικών σχολείων παρέμενε στους δήμους. Τα μονοτάξια Διδασκαλεία θα ιδρύονταν στις ίδιες, με τα πολυτάξια, έδρες, με διαφορετικό πρόγραμμα και σε αυτά θα εγγράφονταν απόφοιτοι των γυμνασίων, που θα φοιτούσαν επί ένα έτος. Επειδή με τα παραπάνω Διδασκαλεία δεν μπορούσε να εξοικονομηθεί ο απαραίτητος αριθμός δασκάλων για όλα τα δημοτικά, προτεινόταν η

ίδρυση Υποδιδασκαλείων στις πρωτεύουσες των νομών, όπου θα φοιτούσαν επί ένα χρόνο όσοι είχαν ενδεικτικό προαγωγής της Α΄ γυμνασίου. Τα Υποδιδασκαλεία προορίζονταν να εξυπηρετήσουν τις διδακτικές ανάγκες του μεγαλύτερου μέρους του μαθητικού πληθυσμού της χώρας, ενώ στο πρόγραμμα του Νέου Διδασκαλείου δεν περιλαμβανόταν μέρος των θρησκευτικών μαθημάτων, της φυσικής και της Χημείας, παράλληλα δε, αποκλείονταν από το Διδασκαλείο τα μαθήματα της Ψυχολογίας, της Ηθικής και περιοριζόταν η διδασκαλία της Ιστορίας μόνο στην Ελληνική Ιστορία.

Γεωγραφική κατανομή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

Εξετάζοντας, γενικότερα, το ζήτημα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ως προς την γεωγραφική της κατανομή, παρατηρούμε, με βάση περιοχές, τα παρακάτω ποσοστά φοίτησης, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Τσουκαλά, στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20ου:

ΠΙΝΑΚΑΣ

Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση κατά περιοχές

ΕΤΗ	1878	1900	1907
Αττική	20	14,4	14,1
Αχαΐα	7,0	12,7	12,2
Μεσσηνία	6,8	12,9	14,3
Λακωνία	5,6	11,7	13,3
Ζάκυνθος	5,6	5,2	6,7
Κέρκυρα	4,8	6,6	8,0

ΠΗΓΗ: Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, ό.π..

Βλέπουμε ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην πρωτεύουσα και τις υπόλοιπες επαρχίες, που οφείλεται στο γεγονός ότι το ποσοστό φοίτησης 20% επί 1000 κατοίκους της Αττικής, δεν περιλαμβάνει μαθητές μόνο από την πρωτεύουσα, αλλά και από εκτός κέντρου περιοχές περιοχές⁶¹.

Ένα γενικότερο συμπέρασμα, σύμφωνα με τον συγγραφέα, είναι ότι ενώ η εκπαίδευση είναι πολύ πιο προωθημένη στην ελεύθερη Ελλάδα, η συμμετοχή των κοριτσιών είναι μικρότερη: στο σύνολο λ.χ. των δημόσιων δημοτικών σχολείων το 1854 στην Ελλάδα φοιτούσαν 30.520 αγόρια και 4.753 κορίτσια, ενώ το 1901

⁶¹ Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, ό.π..

112.302 αγόρια και 35.901 κορίτσια. Για τη Μικρά Ασία το 1912 φοιτούσαν 134.522 αγόρια και 53.055 κορίτσια⁶².

Ωστόσο, η ίδρυση ανώτερων παρθεναγωγείων στις πόλεις που λειτουργούσαν ως πλήρη εξατάξια δημοτικά σχολεία διεύρυνε χρονικά και γεωγραφικά την εκπαίδευση των θηλέων και την αναβάθμιζε ποιοτικά, στο πλαίσιο, όμως, των στόχων και των οραμάτων, που όπως είπαμε ετέθηκαν από την αρχή και ίσχυαν για όλο τον 19ο αιώνα που ήταν η δημιουργία του στερεότυπου της καλής μητέρας, οικοδέσποινας και συζύγου.

---

⁶² Γενικότερα, η εκπαίδευση των κοριτσιών στην επαρχία κρινόταν ανεπαρκής, με τον αριθμό των σχολείων των κοριτσιών δυσανάλογο, με εκείνο των αγοριών, με λίγα σχολεία θηλέων και επομένως ελλιπέστατη διδασκαλία. Τα κορίτσια αναγκάζονταν να αποστηθίζουν ένα μεγάλο όγκο άχρηστων πραγμάτων, γεγονός που οφειλόταν τόσο στην ανεπαρκή μέθοδο διδασκαλίας, όσο και στην ανικανότητα των δασκάλων.

Η Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση των Κοριτσιών στα Σχολεία του αλύτρωτου Ελληνισμού

Με τη σύσταση του ελληνικού κράτους η πνευματική ζωή συγκεντρώνεται στην ελληνική πρωτεύουσα, ενώ στα σχολεία της ανεξάρτητης Ελλάδας συγκεντρώνονται μαθήτριες που κατάγονται απ' όλα τα μέρη του ελληνισμού, δεδομένου ότι, σε κάποιες περιπτώσεις, οι 8 από τις 11 κατάγονταν από υπόδουλο Ελληνισμό. Ο κοινότητα του υπόδουλου ελληνισμού είχαν υιοθετήσει το σύστημα που επικρατούσε στο ελεύθερο κράτος, αναλαμβάνοντας την εκπαίδευση μαθητριών που στη συνέχεια θα είχαν την υποχρέωση να διδάξουν για ορισμένο χρόνο σε σχολείο της κοινότητας που θα χρηματοδοτούσε τις σπουδές της. Το σύστημα οδήγησε πολλές μαθήτριες από τον υπόδουλο ελληνισμό να φοιτήσουν στα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία της Αθήνας και συγχρόνως δασκάλες από την ελεύθερη Ελλάδα να προσέρχονται να προσφέρουν τα φώτα τους σε μαθήτριες του υπόδουλου ελληνισμού. Έτσι, πολλές απόφοιτες του Αρσακείου προτιμούσαν να διορισθούν σε σχολεία του αλύτρωτου ελληνισμού, με ευνοϊκότερες συνθήκες εργασίας, με συνέπεια, στο ζήτημα της εκπαίδευσης των κοριτσιών να παρατηρείται μια στενή σχέση του ελεύθερου ελληνικού κράτους με τον αλύτρωτο ελληνισμό.

Θα εστιάσουμε την αναφορά μας σε δύο σχολεία, της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, τα Παρθεναγωγεία «Ζάππειον» και «Ομήρειον», γιατί αυτά αναγνωρίστηκαν ως ισότιμα με το Αρσάκειο της Αθήνας. Το «Ζάππειον» παρθεναγωγείο ιδρύθηκε το 1875 στην Κωνσταντινούπολη, με πρώτη διευθύντρια την Κ. Κεχαγιά και με την παρακάτω δομή στα 1879: Το τμήμα της κατώτερης εκπαίδευσης περιλαμβάνει Νηπιαγωγείο, Σχολείο με πέντε τάξεις και ιδιαίτερο επαγγελματικό τμήμα με μία τάξη, ενώ το τμήμα της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης περιλαμβάνει Γυμνάσιο με τέσσερις τάξεις και το τμήμα για την εκπαίδευση «διδασκαλιστών», Διδασκαλεία με δύο τάξεις. Πρόκειται για μια πρωτοποριακή δομή για τα εκπαιδευτικά πράγματα της περιόδου κα πρωτόγνωρο για την Ελλάδα και το επίσημο Ελληνικό κράτος. Η ίδια δομή ακολουθήθηκε στην ίδρυση και λειτουργία σχολείων στη Σμύρνη, δηλαδή του Ομήρειου Παρθεναγωγείου, που περιελάμβανε Νηπιαγωγείο, Ελληνικό Σχολείο, Γυμνάσιο και Διδασκαλείο. Γενικότερα, στον αλύτρωτο Ελληνισμό, στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, η πρόσβαση των μαθητριών στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης γίνεται σε μεγαλύτερα ποσοστά απ' ό,τι στο νεοσύστατο κράτος, στο Δημοτικό σχολείο υπάρχει

πρακτική κατεύθυνση, το Διδασκαλείο και το Παρθεναγωγείο είναι χωριστά και το επίπεδο σπουδών της εκπαίδευσης αναβαθμισμένο⁶³.

Εικόνα 13 Ομήρειο παρθεναγωγείο Σμύρνης

ΠΗΓΗ:http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9F%CE%BC%CE%AE%CF%81%CE%B5%CE%B9%CE%BF_%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CE%A3%CE%BC%CF%8D%CF%81%CE%BD%CE%B7%CF%82

⁶³ Τζανάκη Δ., *Δούλα και κυρά. Όψεις εθνικισμού. Ρόλοι και συμπεριφορές στην Ελλάδα των ρομαντικών χρόνων 1836-1897*, Σαββάλας 2007. Βλέπε και Ζιώγου-Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ό.π..

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΘΗΛΕΩΝ ΑΠΟ ΤΟ 1861 ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1893

Οι αντιλήψεις για την γυναικεία εκπαίδευση τον 19^ο αιώνα είναι συντηρητικές και συνάδουν με την επιφυλακτική στάση της κοινωνίας σχετικά με τη φοίτηση των κοριτσιών στα Παρθεναγωγεία, με απόψεις δίλημματικές για το αν τα νεαρά κορίτσια θα έπρεπε να μορφώνονται στο σπίτι ή στο σχολείο και για τις δυνατότητες της ανώτερης εκπαίδευσης να βοηθήσει πραγματικά τη γυναίκα να ανταποκριθεί στο ρόλο που της επιφυλάσσει η φύση και η κοινωνίας, σύμφωνα με τις επιταγές του πνεύματος του Διαφωτισμού, όπως ήδη παρατηρήσαμε: και ο ρόλος της είναι να ανταποκριθεί στα καθήκοντά της ως μητέρα και σύζυγος. Προεξάρχουσα προσωπικότητα που θίγει το θέμα είναι ο Ν. Σαρίπολος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών και ο Ν. Δραγούμης, οι οποίοι και υποστηρίζουν ότι η εκπαίδευση των κοριτσιών απομακρύνουν τις κοπέλες από τον αληθινό τους προορισμό και τα καθήκοντά τους, ενώ παράλληλα αφήνουν κάποιες κατηγορίες για την ηθική υπόσταση των μαθητριών και την συμπεριφορά τους. Στην άλλη όχθη, ο παιδαγωγός Γ.Γ. Παπαδόπουλος, θα υποστηρίξει ότι η γυναίκα πρέπει να συνεχίσει να εκπαιδεύεται και να μην έχει διαφορετική εκπαίδευση από εκείνη του άνδρα, επιμένοντας και στο θέμα της μετεκπαίδευσης και της χορήγησης υποτροφιών, καθώς και για τον τρόπο λειτουργίας των Παρθεναγωγείων, με τη συμμετοχή των γυναικών στη λειτουργία τους⁶⁴. Στο όλο πνεύμα των μεταρρυθμίσεων της εποχής οφείλουμε να συμπεριλάβουμε την ίδρυση συλλόγων και την έκδοση περιοδικών. Έτσι, το 1873, ιδρύθηκε στην Αθήνα ο «Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος», η πρώτη δημοσιούπαλληλική οργάνωση, με συμβολή στην πορεία των εκπαιδευτικών μας

⁶⁴ Στο έργο του «Περί γυναικός και Ελληνίδος», ο Παπαδόπουλος υποστηρίζει ότι: « Οι γυναίκες είναι ίσες ως προς τις ψυχικές και διανοητικές ιδιότητες αλλά διαφορετικές ως προς τη φυσιολογία, που καθορίζεται από την ιδιαίτερη βιολογική της αποστολή, τη μητρότητα» και πως είναι βασική η αναγκαιότητα για συστηματική εκπαίδευση της γυναίκας στο σχολείο, ώστε να αναπτύξει ισόρροπα τις πνευματικές της ικανότητες, σύμφωνα με τον κοινωνικό της προορισμό ως μητέρα- παιδαγωγός. Παράλληλα θεωρούσε ότι ο ρόλος της μητέρας είναι αποφασιστικός στη διάπλαση της πρώιμης παιδικής ηλικίας και κατέθεσε αίτημα για μια διαφορετική εκπαίδευση των δυο φύλων, ενώ ανέφερε τις εξειδικευμένες «γυναικείες» γνώσεις, όπως της οικιακής οικονομίας, της υγιεινής και της παιδαγωγικής.

πραγμάτων. Το 1872, είχε προηγηθεί η ίδρυση του «Συλλόγου κυριών υπέρ της γυναικείας παιδείσεως», με σκοπό, την προώθηση της γυναικείας εκπαίδευσης και ιδρύτρια την παιδαγωγό Καλλιόπη Κεχαγιά, στον οποίο ενεργοποιούνταν οι πλέον μορφωμένες και δραστήριες γυναίκες και ήταν μια σημαντική προσπάθεια για την πνευματική και κοινωνική εξύψωση της γυναίκα⁶⁵.

---

⁶⁵ Ζιώγου- Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ό.π., όπου και βιβλιογραφία.

Η Καλλιόπη Κεχαγιά ήταν διευθύντρια του «Ζαπείου» και υποστήριζε πως η δασκάλα είναι εκείνη που θα συντελέσει καθοριστικά στη διάδοση της μητρικής γλώσσας και στην καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης, μέσα από τη βαθιά γνώση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος και της χριστιανικής θρησκείας, παράλληλα με τη θεωρητική και πρακτική μόρφωση στα παιδαγωγικά. Για τους λόγους αυτούς, οι υποψήφιες δασκάλες θα πρέπει να κρατούν την εθνική ενότητα στο σχολείο και την οικογένεια και να εργάζονται για το καλό της πατρίδας. Η Καλλιόπη Κεχαγιά είχε πρότυπο την «Αντιγόνη» και έδειχνε ότι η γυναίκα είναι ισότιμη με τον άνδρα στα μεγάλα διλήματα της ζωής, μέσα από το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής, γι' αυτό και δικαιούται να τύχει μόρφωσης ως γυναίκα, μητέρα και δασκάλα.

Κάνουμε μια αναφορά των σπουδαιότερων σταθμών

1861: Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.

1869: Σύλλογος προς τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων.

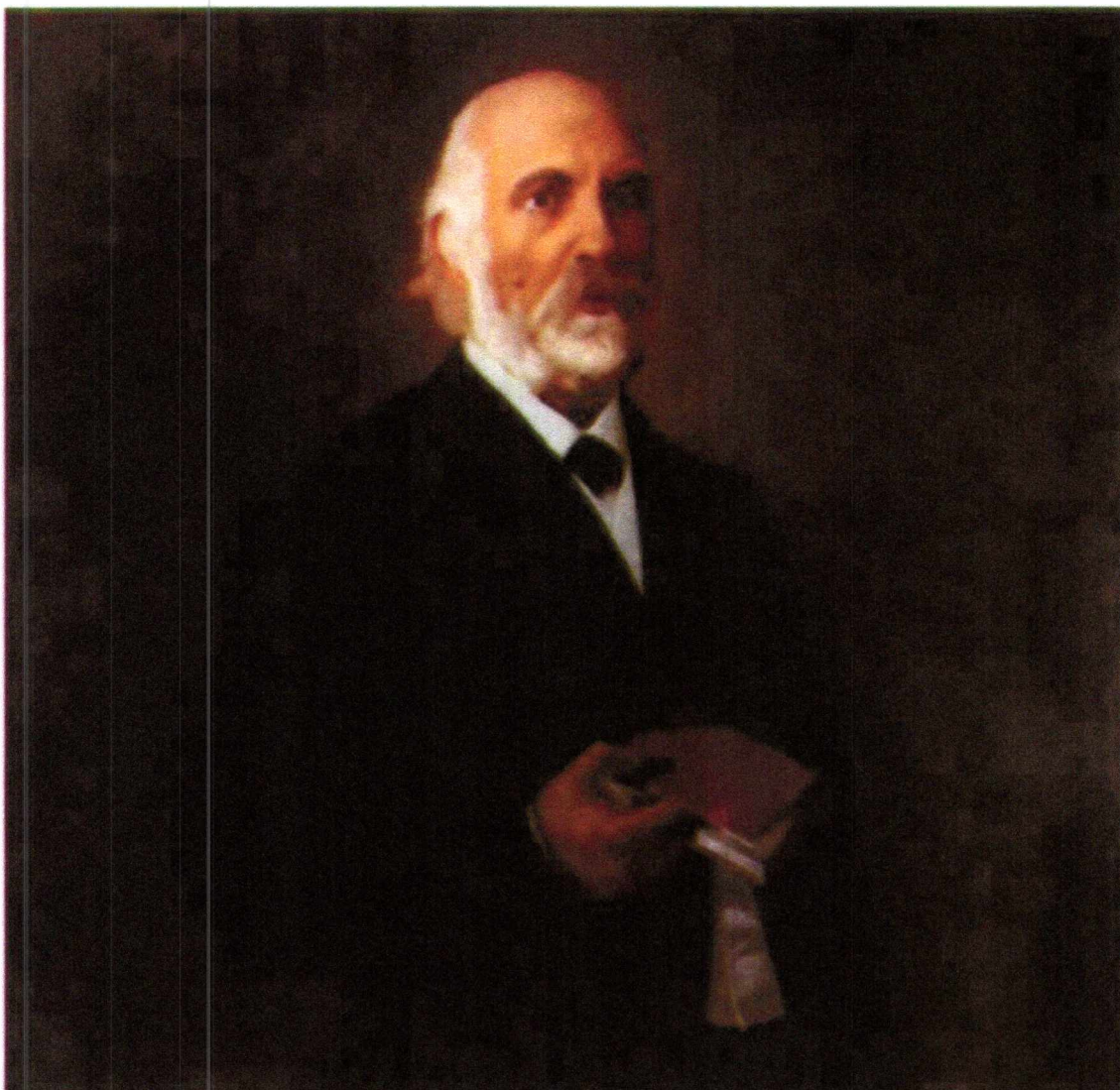
1870: Έλληνες της οθωμανικής αυτοκρατορίας αναλαμβάνουν την οργάνωση της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών και τη μόρφωση δασκάλων.

Το γεγονός αυτό είχε συνέπεια:

1875: Ίδρυση του «Ζαπείου» στην Κωνσταντινούπολη

1881: Ίδρυση του «Ομηρείου» στη Σμύρνη

Το 1879 γίνεται το πρώτο συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων «Περί παιδείσεως της χωρικής γυναικός» όπου συμμετέχει και ο Σύλλογος Κυριών υπέρ της γυναικείας παιδείσεως που ιδρύθηκε, όπως αναφέραμε, το 1872.

Εικόνα 14 Νικόλαος Σαρίπολος

ΠΗΓΗ: <http://www.greekencyclopedia.com/saregiannis-iwannis-alexandria-aigyptoy-1898-kifisia-attikis-1962-p5179.html>

Σημαντική χρονιά όμως για την γυναικεία εκπαίδευση είναι το 1887, με την έκδοση της «Εφημερίδας των Κυριών», από την Καλλιρόη Παρρέν, μαχόμενη δημοσιογράφο, που συμβουλεύει τις γυναίκες να αγωνιστούν για την χειραφέτησή τους, τα δικαιώματά τους, αλλά και τη βελτίωση της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσής τους, με συνέπεια ο αγώνας αυτός να επηρεάσει τους πολιτικούς και για πρώτη φορά, το 1893, με νομοθετική ρύθμιση να επιτευχθεί η δημόσια δευτεροβάθμια εκπαίδευση των θηλέων. Εξίσου σημαντικές μεταβολές στην κοινωνική κατάσταση της γυναίκας έφερε η συμμετοχή της στα κοινωνικά και πνευματικά δρώμενα, σε φιλανθρωπικές οργανώσεις και γενικότερα η προβολή των θεμάτων της μέσω των περιοδικών, όπως η «Πανδώρα» και η «Εστία», που δημοσιεύουν συνεργασίες γυναικών από τους πρώτους ακόμα τόμους ή άλλων

γυναικείων περιοδικών, όπως η «Θάλεια», η «Ευρυδίκη» και η «Εφημερίς των Κυριών». Το 1885, η Σεβαστή Καλλισπέρη γράφτηκε φοιτήτρια της Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης και η Μαρία Καλαποθάκη, η οποία σπουδάζει Ιατρική στη Σορβόνη, ανοίγοντας ορίζοντες για την τριτοβάθμια γυναικεία εκπαίδευση, με συνέπεια το 1890 το Πανεπιστήμιο Αθηνών να δεχθεί την πρώτη φοιτήτρια Φιλοσοφικής Σχολής, την Ιωάννα Στεφανόπολι.

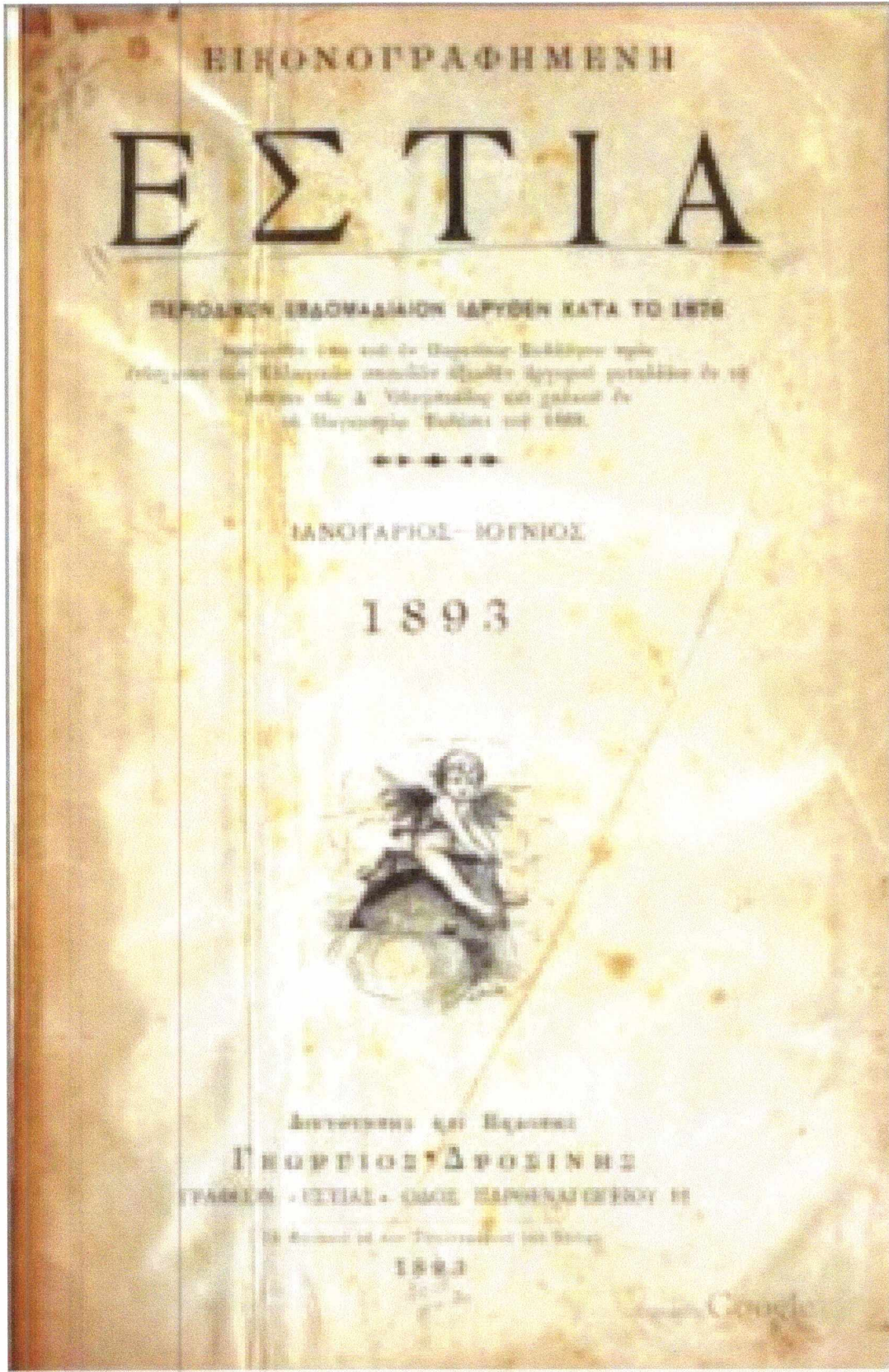
Εικόνα 15 Καλλιρόη Παρρέν

ΠΗΓΗ: <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=574623>

Εικόνα 16 Καλλιρόη Παρρέν

ΠΗΓΗ: http://darklynoonartoflife.blogspot.gr/2013/01/blog-post_17.html

Εικόνα 17 Περιοδικό **Εστία**

ΠΗΓΗ: <http://www.cityofnafplio.com/2012/12/11/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF%CE%B1-%CE%B3%CE%AD%CF%86%CF%85%CF%81%CE%B1-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC-%CF%84%CE%B1%CF%82-%CE%BC%CF%85%CE%BA%CE%AE%CE%BD%CE%B1%CF%82/>

Με την είσοδο των γυναικών στο Πανεπιστήμιο, έχουν αφετηρία σημαντικές επιπτώσεις στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών, γιατί προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα σταματά αυτή να έχει στόχο την εκπαίδευση διδασκαλισσών και καλών μητέρων, με συνέπεια να προβάλλεται προς τους πολιτικούς το αίτημα από τους διανοούμενους και τους παιδαγωγούς για την είσοδο των θηλέων στη δημόσια δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών, παρόλες τις αρνητικές θέσεις απέναντι στο ζήτημα αρχικά⁶⁶.

---

⁶⁶ Η φοίτηση των γυναικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση οφείλονταν στην κοινωνική και οικονομική τους επιφάνεια, γιατί τα γυμνάσια θηλέων ήταν, όπως είδαμε, ιδιωτικά αλλά και ακριβά στη φοίτηση, ενώ η γνώση των ξένων γλωσσών και μουσικής ήταν εφόδια για την αποκατάσταση των κοριτσιών μέσω του γάμου. Αυτό είχε συνέπεια να επέλθει αργότερα η επαγγελματοποίηση των κοριτσιών σε σχέση με τα αγόρια και έτσι να υπάρξει ανισότητα, σε μεγάλο βαθμό, στη συμμετοχή στην παραγωγική διαδικασία ανάμεσα στα δύο φύλα (Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, ό.π.).

ΣΥΓΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Γενικότερα, στην Ελλάδα, μετά την εθνική ανεξαρτησία, παρουσιάστηκε η ανάγκη για την εκπαίδευση της Ελληνίδας, εξαιτίας, κυρίως, των νέων πολιτιστικών προτύπων που προβάλλονται την εποχή αυτή στην ελληνική κοινωνία, μετά τον απεγκλωβισμό της από τον οθωμανικό μανδύα. Τα πρότυπα αυτά είχαν επιρροές από τη Δύση, με την οποία ευρίσκονταν σε επαφή οι Έλληνες έμποροι. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι οι καινοτομίες αυτές παρουσιάζονται στην Ερμούπολη, όπως είδαμε αρχικά, που ήταν και το μεγαλύτερο εμπορικό λιμάνι της Ελλάδας μετά την Ελληνική Ανεξαρτησία.

Παράλληλα, οφείλουμε να επισημάνουμε και τον σημαντικό ρόλο ορισμένων διανοούμενων, των Δυτικών ιεραποστόλων, των Φιλελληνικών σωματείων και του Ελληνισμού της διασποράς στη γυναικεία εκπαίδευση, με τις καινοτόμες όλων και προχωρημένες, ως ένα βαθμό, προτάσεις τους.

Με την ίδρυση, το 1830, αλληλοδιδασκτικών σχολείων θηλέων σε Αθήνα, Ναύπλιο, Άργος, Ερμούπολη και Αίγινα, σταματά να εξαρτάται η γυναικεία εκπαίδευση από μοναστήρια και αποκτά περισσότερο δημόσιο παρά ιδιωτικό χαρακτήρα, ενώ η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο και αναδείχεται κύριος μοχλός ανάπτυξης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των θηλέων.

Παράλληλα, τα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία θα δώσουν στις μαθήτριες που προέρχονται από τα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα γενική μόρφωση, ή θα τις προετοιμάσουν, για το επάγγελμα της δασκάλας, στις ενδιαφερόμενες να το ασκήσουν.

Έτσι, η διακοσμητική μόρφωση αρχίζει σταδιακά να υποχωρεί, δίνοντας τη θέση της στην επαγγελματική σταδιοδρομία της γυναίκας, μέσα από το επάγγελμα της δασκάλας.

Για την ισότητα στην εκπαίδευση θα αγωνιστούν, κυρίως, δίνοντας το στίγμα τους, οι Παρρέν, Λασκαρίδου, Κεχαγιά, με σημαντικό πνευματικό έργο και άλλες κινητοποιήσεις, με συνέπεια μέχρι το 1893, να υπάρξει σημαντικός αριθμός διδασκαλισσών, που θα δώσει νέες προοπτικές στη γυναικεία εκπαίδευση.

Ωστόσο σημειώνουμε ότι για όλο τον 19^ο αιώνα δεν υπάρχει καμία ουσιαστική αλλαγή στα εκπαιδευτικά πράγματα της γυναικείας δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τα οράματα που σχετίζονται με τη μόρφωση των κοριτσιών εξαντλούνται στο να διαμορφώσουν καλές μητέρες ή σε επαγγελματικό επίπεδο δασκάλες.

Θα υπάρξει όμως μια ουσιαστική αλλαγή ανεπίσημα και χωρίς τη συναίνεση της πολιτείας, με την εγγραφή πολλών μαθητριών σε δημόσια σχολεία αγοριών, με συνέπεια η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία να διαλυθεί εξαιτίας της έλλειψης μαθητριών. Παράλληλα, τη λύση των προβλημάτων θα επιλύσει ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, ο Δελμούζος με το «Ανώτερο Παρθεναγωγείο Βόλου» και ο Γληνός με την «Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή», αλλά και τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1908, 1811, 1913 που αντιμετωπίζουν με διαφορετική οπτική τη γυναικεία εκπαίδευση, σε σχέση με τα παλαιότερα νομοσχέδια της δεκαετίας 1880–1890⁶⁷. Έτσι, το 1914 ιδρύονται τα πρώτα Αστικά σχολεία θηλέων και το 1917, τα πρώτα Δημόσια Γυμνάσια και Ελληνικά σχολεία θηλέων, με κορύφωμα την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Βενιζέλου το 1929, που εξασφαλίζει ίσες ευκαιρίες εκπαίδευσης στους μαθητές και τις μαθήτριες, αφού καθιερώνει Γυμνάσια θηλέων και αρρένων σε θεσμικό επίπεδο. Γενικότερα, ως προς την φοίτηση των θηλέων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, τα ποσοστά, σύμφωνα με τον Κ. Τσουκαλά και τον Δ. Σακκή, ανέρχονταν στο 25-30%, ενώ στη δευτεροβάθμια στο 5% και, παρόλο που είναι μικρά, είναι μεγαλύτερα από εκείνα της Γαλλίας, με συνέπεια να παρουσιάζεται η Ελλάδα με μεγάλη πρόσβαση των νέων στην εκπαιδευτική διαδικασία και ο George Finley να γράφει ότι η Ελλάδα είναι η πρώτη χριστιανική χώρα με τους πιο πολλούς εκπαιδευμένους και ο Casimir Leconte, στο ίδιο πνεύμα, ότι οι νέοι κάθε χώρας να παίρνουν παράδειγμα από την εκπαίδευση της Ελλάδας και την δίψα των ανθρώπων για τα γράμματα⁶⁸. Εν κατακλείδι, σημειώνουμε ότι η θεωρούμενη στο παρελθόν ιεραρχικά κατώτερη θέση των γυναικών, που προκύπτει από την ταύτισή τους με το “ιδιωτικό” και τη

⁶⁷ Για τη δευτεροβάθμια γυναικεία εκπαίδευση, τα ποσοστά ποικίλουν στην Ελλάδα. Την περίοδο 1910-1911. φοιτούσαν 460 κορίτσια στην χώρα μας, στην Οθωμανική αυτοκρατορία 2.085, στην Ήπειρο 160, στη Θεσσαλία δεν φοιτούσαν ο γυναικείο πληθυσμός, στη Μακεδονία 350, στη Θράκη 785, στα Νησιά 482 και στη Μικρά Ασία 308. Τα παραπάνω είχαν συνέπεια οι γυναίκες να μην γίνονται δεκτές στη δημόσια διοίκηση και να ασχολούνται με τη γεωργία, τα οικιακά ή να είναι εργάτριες βιομηχανία που άρχισε να εμφανίζεται στην Ελλάδα το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, όπως είπαμε παραπάνω (Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, ό.π..).

⁶⁸ Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, ό.π..

“φύση”, είναι ιδεολογική, συνέπεια των νοοτροπιών και των στερεοτύπων που είχαν επιρροές από την Τουρκοκρατία, που εστίαζαν στην εκπαίδευση της γυναίκας με στόχο να γίνει καλή σύζυγος, καλή μητέρα και καλή νοικοκυρά, όπως το ήθελε η φύση, αλλά και η παράδοση, μέσα στην Ελληνική οικογένεια.

Σύμφωνα με τον Δημήτρη Σακκή με την πάροδο του χρόνου «η συγκροτούμενη βιομηχανική παραγωγή θα υποκαταστήσει την οικοτεχνία (την κατ’ οίκον απασχόληση για παραγωγή εμπορεύσιμων ειδών) ή την κλειστή βιοτεχνία με συνέπεια η γυναίκα, ιδιαίτερα από το 1870, να συμμετάσχει με τον εξαστισμό της αγροτικής οικογένειας ή και μελών της στην παραγωγή, εγκαταλείποντας, ως ένα σημείο, τον πρωτογενή τομέα, συγχρόνως όμως και να καταστεί αντικείμενο εκμετάλλευσης από μηχανισμούς παραγωγής. Στο κλίμα της εξελισσόμενης συμμετοχής της γυναίκας στην παραγωγή και παρ’ όλες τις άθλιες συνθήκες εργασίας, θα αναπτυχθεί η προσωπικότητά της, θα αφυπνιστεί η κοινωνική της συνείδηση και θα επέλθουν σταδιακά εκείνες οι αναγκαίες δομικές αλλαγές που θα την απελευθερώσουν αρκετά από τα κοινωνικά δεσμά του παρελθόντος»⁶⁹. Έτσι, παρόλο που τα οράματα για τη γυναικεία εκπαίδευση είχαν διαφορετική ιδεολογική αφετηρία, αφού εστίαζαν σε μια μόρφωση που είχε στόχο τη δημιουργία καλών συζύγων και μητέρων, με την πάροδο του χρόνου και με την είσοδο των γυναικών στην παραγωγή επέρχονται, σύμφωνα και με τον παραπάνω συγγραφέα, ουσιαστικές αλλαγές που θα επηρεάσουν τη θέση του ελληνικού κράτους για την γυναικεία εκπαίδευση και θα δημιουργήσουν νέες κατευθύνσεις στα οράματα της ελληνικής κοινωνίας.

---

⁶⁹ Σακκής Δ. Α. «Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ’ αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, ό.π..

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ

Νόμοι- Διατάγματα

Νόμος *Περί δημοτικών σχολείων*, 6/18 Φεβρουαρίου 1834 (Ε.τ.Κ., φ. 11, 3/15 Μαρτίου 1834).

ΒΔ “*Περί του κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων*”, 31 Δεκεμβρίου 1836/ 12 Ιανουαρίου 1837 (Ε. τ. Κ., φ. 87, 31 Δεκεμβρίου 1836).

Ελληνική Βιβλιογραφία και μεταφρασμένη στα ελληνικά

Αβδελά Έ.- Ψαρρά Α. (επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

Αντμάν Μ.- Ε., *Βία και Πονηριά. Άνδρες και γυναίκες σ’ ένα ελληνικό χωριό*, Καστανιώτης, Αθήνα 1987.

Βαρίκα Ε., *Η Εξέγερση των Κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Κατάρτι, Αθήνα 1996

Δεληγιάννη Β.- Ζιώγου Σ. (επιμ.), *Εκπαίδευση και Φύλο. Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994.

Έγκελς Φ., *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, Θεμέλιο, Αθήνα χχ.

Ζιώγου- Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Αθήνα 1986.

Λαμπράκη Παγανού Α., *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 1988.

Λασκαράτος Α., *Τα μυστήρια της Κεφαλονιάς*, Εκδ. Μαρή, Αθήνα.

Λέφας Χρ. *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, ΟΕΣΒ, εν Αθήναις 1942.

Ληξουριώτη Γ. Δ., *Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους*, Δωδώνη 1986.

Μάουρερ Γ. Α., *Ο Ελληνικός Λαός: Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο από την έναρξη του αγώνα για την ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834*, Χαϊδελβέργη 1835, μετ. Όλγας Ρομπάκη, Τολίδης, Αθήνα 1976.

Μαραγκουδάκη Ε., *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων. Παιδαγωγικά αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993.

Μουσούρου Α. Μ., *Γυναίκα, απασχόληση και οικογένεια στην Ελλάδα και αλλού*, Εστία, Αθήνα 1985.

Οικονομίδης Δ., *Η κοινωνική θέση της Ελληνίδας κατά τινά έθιμα του λαού*, Αθήνα 1965.

Σακκής Δ.Α., “Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην ανεξάρτητη Σκόπελο (1838-1848),” *Απόψεις*, αρ. 7 Αθήνα (1995), σσ. 471- 498.

Σακκής Δ.Α., “Οι πρώτες προσπάθειες για την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών στο νεοσύστατο κράτος. Η περίπτωση του αλληλοδιδακτικού θηλέων Θήρας”, *Νέα Παιδεία*, τ. 80, Αθήνα (Φθιν. 1996), σσ. 125-135.

Σακκής Δ.Α. *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α΄ Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1997.

Σακκής Δ.Α., “Κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις στη Νεοελληνική Ιστορία. Τα νησιά του Αιγαίου στο αρτισύστατο Ελληνικό κράτος”.

(Αρχειακή έρευνα, βασισμένη σε ανέκδοτο υλικό των Γενικών Αρχείων του Κράτους), *Μνημοσύνη*, τ. 13, Αθήνα (1997), σ.143- 198.

Σακκής, Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001.

Σακκής Δ.Α., “Τελεσφόρες και ατελέσφορες προσπάθειες για την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος: αρχειακές έρευνες σχετικές με την επαρχία Θήρας”, *Επίκαιρα Θέματα Ιστορίας Εκπαίδευσης*, στα *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης*, Gutenberg, Αθήνα 2002, σσ. 327-343.

Σακκής Δ.Α., “Η Εκπαίδευση στο νομό Αχαΐας και Ήλιδος κατά την Οθωνική περίοδο”, *Πρακτικά του Τριήμερου Πανελληνίου Συνεδρίου του Πανεπιστημίου Κρήτης*, με θέμα Η Έρευνα στην Προσχολική Εκπαίδευση, Ρέθυμνο, 21-23/10-1999], τ. 3ος, Τυπωθήτω, Αθήνα 2002, σσ. 93-107.

Σακκής Δ.Α., “Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση στη Λακωνία μετά την Απελευθέρωση”, στα *Πρακτικά του Στ’ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, τ. Γ’, Αθήνα 2001-2002, σσ. 65-80.

Σακκής Δ. Α. «Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ’ αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, Καρδίτσα 2010, σσ. 37-54.

Σακκής Δ.Α., “Κοινωνικοεπαγγελματικές δομές και εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας”, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 23, Θεσσαλονίκη (1996), σσ. 61- 96.

Τζανάκη Δ., *Δούλα και κυρά. Όψεις εθνικισμού. Ρόλοι και συμπεριφορές στην Ελλάδα των ρομαντικών χρόνων 1836-1897*, Σαββάλας 2007.

Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987.

Φουρναράκη Ε., *Εκπαίδευση και Αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί (1830-1910)*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1987.

Χαραλαμπόπουλος Χ., *Ναυπακτιανά μελετήματα*, εκδ. Συλλόγου Δορβιτσωτών Ναυπακτίας, Αθήνα 1980.

Χενέκα Χανς Πέτερ, *Βασική κατεύθυνση της Κοινωνιολογίας της Εκπαιδευσεως*, μτφρ. Γ.Σ. Κακαλέτρης, Καστανιώτης, Αθήνα 1989.

Ξένη Βιβλιογραφία

Sakkis D., "Cultural patriotism' in the Southern Balkans: The Case of Greece (1833-1848)", *Balkan Studies*, Volume 41, No 1-2, pp. 43-81.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

004000121368